

"Агар бир кун ёки бир ой ёки бир йил ишинг қўлингда" деса ёки: "Бугун ёки шу ой ёки шу йил" деса ёки: "Бу кун ёки бу ой ёки бу йил" деса мажлис билан қайдланмайди. Аёл учун ўша вақтнинг барчасида ўзи учун ундан нимани хоҳласа ихтиёр қилади. Агар мажлисдан туриб кетса ёки жавобсиз бирор нарса билан машғул бўлиб кетса, модомики вақт бор экан ҳеч қандай хилофсиз аёлнинг хиёри ботил бўлмайди" (Фатвои ҳиндия).

БАЛОҒАТГА ЕТМАГАН АЁЛИГА ТАЛОҚ ИХТИЁРИНИ БЕРИШ

Ихтиёр масаласи ом масалалардан ҳисобланади. Унда эр-хотинни балоғатга етиши, етмаслиги ёки улардан бирини балоғатга етмаслиги ихтиёрни дуруст бўлишига тўсқинлик қилмайди. Қўйинки, ҳар суратда, талоқ ихтиёрини эр ўз аёлига топшириши ва аёл уни истеъмол қилиши мумкин. Ҳатто, фақиҳлар балоғатга етмаган болани ўспирин бўлишини ҳам қайд қилмаганлар. Аллома Шомий раҳматуллоҳи алайҳ: "Икки эр-хотин ҳам балоғатга етмаган бўлсалар ва ихтиёр беришни тушунсалар. Бас, эр томонидан берилган ихтиёрни аёл қабул қилиши билан унга талоқ воқе бўлади" деганлар.

نَّأَلَّ حَصَّاهُ سَفَنَ تَوَّلَطَ قَالَطَلَا يُونَي لَدَيَّ كَرْمَ أَرِيَّ صِلَا هَتَّ أَرْمَال لَاقَ إِذْ
نَ طَرَشَبُ لُقُوعِي أَلَّيَّ بَصَوُّهُ لَوْ قُلَّ طَاطَ تَنَافَ كَسَفَنَ تَوَّلَطَ نَ إِهْمَ أَلَّ كَرِيَّ دُقَات
لُقُوعِي لَرِيَّ بَعَثَ لَأَنَّمُ مَزَلِي أَلَّوَقَالَطَلَا أَلَّهَ لَعَّ عَقُوعِي نَأَحَصَّيَّ فَمَلَّ كَتَّي

"Агар эр балоғатга етмаган аёлига ишинг қўлингда деб, талоқни ният қилса, бас аёл ўзини талоқ қилса дуруст бўлади. Чунки, эрнинг каломининг тақдири: "Агар ўзингни-ўзинг талоқ қилсанг, бас сен талоқсан" дегани бўлади. Ақлли бўлмаган гўдак, деган сўздан мурод гапиришни билиш шарти биландир. Бас, гўдакка талоқни воқе қилиш дурустдир. Шунинг учун (ихтиёрни аёлни ўзига топширишда) ақлни шарт қилиш лозим эмас" (Раддул мухтор).

ТАФВИЗУТ ТАЛОҚДА ИККИНИ НИЯТ ҚИЛИШ ДУРУСТ ЭМАС

"Ихтиёр қил", "ишинг қўлингда" каби тафвизут талоқ ибораларини айтиб икки талоқни ният қилиш дуруст эмас. Агар эр аёлга талоқни тафвиз қилиб, икки талоқни ният қилса, бас бир боин талоқ воқе бўлади. Шу билан бир қаторда аёл бундай ҳолатда ўзига-ўзи бирдан зиёда талоқни қўя олмайди.

هَنَّابٌ دِحَاوُعَقَاتُ هَنَّافٌ رُحُلَا يَفِي نَيَّتِنَتْ وَأَدِحَاوُ عَوْنٌ وَأَدَدَعُ وَنَيَّ مَلَّ نَأَبُ

"Ҳурнинг ҳаққида ададни ният қилмаслик ёки бир ёки иккини ният қилиш билан бир боин талоқ воқе бўлади" (Раддул мухтор).

НИКОҲДАН ОЛДИН ТАЛОҚНИ ТОПШИРИШ ДУРУСТ ЭМАС

Тафвизут талоқ никоҳга доир масала бўлгани боис, ундан олдин никоҳга

нисбат бермай топширилган талоққа эътибор берилмайди. Масалан, бир киши никоҳдан олдин бўлажак аёлига: "Қачон хаҳласайиз ўзингизга талоқ қўйишингиз мумкин" деб уйланса ва аёл берилган ихтиёрдан фойдаланиб ўзига-ўзи талоқ қўйса, бас талоқ воқе бўлмайди.

Ҳа, агар бир киши баъзи шартларга биноан бир қизга уйланиб, шартлар қайд қилинган дафтарга қўл қўйса ва ақддан кейин шартларни никоҳ томонга боғламай мутлоқ қабул қилса, бас бу шартлар қабул қилинмайди ва у шартларга биноан аёл ўзига-ўзи талоқ қўйса, талоқ воқе бўлмайди. Балки, никоҳ боқий қолади.

”حَصَى الْفَحَّالُ النَّوْلَ لِبَقْضِ وَيُوفِّي لَهَا

"Никоҳдан олдинги тафвиз дуруст эмас" (Раддул мухтор).

Ҳа, агар никоҳдан олин қўйилган шартлар аёл томонидан қўйилса, масалан, аёл бўлажак турмуш ўртоғига қарата: "Ихтиёримни ўзимга берсангиз сизга турмушга чиқаман ва қачон хоҳласам ўзимга-ўзим талоқ қўяман" деса ва эр бўлажак рафиқа томонидан қўйилган шартларни қабул қилса, никоҳ дуруст бўлиб, аёлга ихтиёр берилади. Агар ушбу шартларни ибтидода аёл эмас эр қўйса, тафвизут талоқ дуруст бўлмайди ва аёл ўзига-ўзи талоқ қўя олмайди.

”حَصَى أَوْ دَيْبِ أَوْ رَمَّ أَنْ تَلَعَ أَوْ حَكَ

"(бир аёлга) аёлнинг иши қўлида бўлиш шартига биноан уйланса, дурустдир" (Раддул мухтор).

”قُلْتُ أَيَّ دَيْبٍ أَوْ رَمٍّ أَنْ تَلَعَ كُنْ مِ يَسْفَنُ تَجْوَزُ تَلْ أَوْ فُ أَوْ رَمٍّ لَوْ تَأْتِي إِذَا أَمَّ بَدَيْ قُمْ قُلْتُ طَلَّتْ أَلْ حُجُورُ الْأَدْبِ وَ لَمْ أَمْ، تَلَبَّ قُ حُجُورُ لَلْ أَوْ فُ قُلْ أَطِ يَنْ أَلَعَ وَأُ دَيْرُ أَمْ لُ كِ يَسْفَنُ أَوْ دَيْبٍ رَمٍّ أَلْ حَصَى أَلْ وَ

"Аёл: "Ишим қўлимда қачон хоҳласам ўзимни-ўзим талоқ қиламан ёки талоқ қилиш ўзимни ихтиёримда бўлиш шарти билан сизга никоҳланаман" деб бошласа, эр аёлга жавобан қабул қилдим деса, никоҳдан кейин аёлда ихтиёр бўлади ва никоҳ дуруст бўлади. Агар эр дастлаб ўша шартни қўйса, аёл талоқ бўлмайди ва аёлнинг иши қўлида ҳам бўлмайди" (Раддул мухтор).

НИКОҲДАН ОЛДИН ТАЪЛИҚ ТАРЗИДА ҚИЛИНГАН ТАФВИЗ ДУРУСТ

Тафвизут талоқни никоҳ томонига нисбат бериб эр аёлига: "Қачон сизга никоҳлансам сизда ўзизга-ўзиз талоқ қўйиш ихтиёри бўлади" ёки "Никоҳланганимиздан кейин сизда талоқ қўйиш ихтиёри мавжуд" деса, бас бу каби иборалар билан талоқни никоҳдан олдин тафвиз қилиш жоиздир. Лекин, ушбу ибораларга чуқур ҳақиқат кўзи билан боқилса, бу аслида тафвиз эмас, балки, талоқни таълиқ қилиш ҳисобланади. Зеро, эр: "Қачон менга турмушга чиқсанг сенда талоқ қилиш ихтиёри мавжуд" деган иборани айтмоқда. Шунинг учун бирор таълиқсиз бир киши уйланишдан

олдин бўлажак рафиқасига: "Сенда ихтиёр бор" деса, на тафвиз ва на никоҳдан сўнг аёлда ихтиёр собит бўлади.

Умуман олиб қаралганда, никоҳга таълиқ қилиб қилинган тафвизут талоқ эътиборга олинади ва ҳатто балоғатга етмаган бола бўлсада! Аслида эса, балоғатга етмаган болалар талоқ қўйиш аҳл эмаслар. Шундай бўлсада, талоқни таълиқ шаклида аёлига топширса эътиборга олинади. Чунки, балоғатга етмаган болаларни тафвизи мулк қилиб бериш зимнидаги таълиққа асосланган.

حَصَّيْ كَيْلْمَّتْ لِرَابِّتْ عَابٌ حَصَّيْ مَلْ نَفْ، قَيْلْ عَتْ هُونْ مَضْ يَفْ كَيْلْمَّتْ آدَهْ نَأَلْ
قَيْلْ عَتْ لِرَابِّتْ عَابٌ هَانْ حَصَّيْ صَفْ، قَيْلْ عَتْ لِرَابِّتْ عَابٌ

"Чунки бу зимнида таълиқ бўлган тамликдир. Гарчи тамлик эътибори билан дуруст бўлмасада, таълиқ маъносининг эътибори билан дуруст бўлади. Шунинг учун таълиқ эътибори билан дуруст бўлади дедик" (Раддул мухтор).

ЎЗАРО ХАТ ВА ШАРТНОМАГА КЎРА НИКОҲЛАНИШ

Никоҳ вақтида эр бўлажак турмуш ўртоғига: "Мен сизни олидингиздаги эрлик бурчимни бажара олмасам ёки бедарак йўқолиб кетсам ёки Аллоҳ кўрсатмасин қамаққа тушиб қолсам ёки хорижга кетиб сени олдинга келмай қўйсам ёки озиқ-овқатингдан хабар олмай қўйсам менга берилган талоқ ҳаққини сенга топшираман. Сен икки йил (ёки қанчадир аниқ муддат) мени кутиб, сўнг ўзинга уч талоқ қўиб, бошқа эрга тегишинг мумкин" деган мазмунда хат ёзиб берса ёки эр бўлажак турмуш ўртоғига қуйидаги шартлар билан уйланса, масалан, бир йилгача сендан хабар олмасам ёки озиқ-овқат ва нафақангни адо қилмасам, ўзинга-ўзинг талоқ қўйишга ҳаққинг бор деса ёки эр: "Қачон хоҳласанг мендан ажралиб кетишинг мумкин" деса, бас юқоридаги барча суратларда, шарт рўёбга чиққандан сўнг аёлда ўзига-ўзи талоқ қўйиш ихтиёри мавжуд бўлади. Лекин, ушбу ихтиёр шартнома ёки хатда кўрсатилган муддатгача ўз кучида туради. Ундан кейин эса, аёлда ихтиёр қолмайди.

نَأَلْ آهَلْ فْ كَسْفَنْ يَقْلَطْ وَأَقْلَطْ لَأَضِي وَفَتْ يَوْنِي كَدَيْبِ كُرْمَأْ وَأَيْرَاتْ خَا آهَلْ لَأَقْ
هُتْ قُوِيْ مَلْ أَمْرَتْ كَأْ وَأَمْوِيْ لَأَطْ نَأُوْ أَرَابْ خِإْ وَأَهَّهْ أَشْمُ هَبْ أَوْمْلْ عَسْلْ جَمْ يَفْ قَلَطْ
أَوْمْلْ عَلْبْ قُتْ قَوْلْ أَيْضْمْ يَوْ

"Эр аёлига талоқни топширишни ният қилиб: "Ихтиёр қил" ёки "Ишинг қўлингда" деса ёки: "Ўзингни талоқ қил" деса, аёл оғзаки ёки хабар орқали талоғи ўзига топширилганини билган мажлисда ўзини-ўзи талоқ қилиши мумкин. Ушбу вақт билан чегараланмаган мажлис ўзгармай бир кун ёки ундан кўпроқ муддатга чўзилиб кетса ҳам аёлнинг ихтиёри ботил бўлмайди. Вақт аёл ихтиёри ўзидалигини билишидан олдин ўтиб кетса, аёлнинг ихтиёри тугайди" (Дуррул мухтор).

билан мажлисга қайдланди" (Баҳрур роиқ).

Зикр қилинган учинчи сурат аввалги икки суратдан баъзи жузъий масалаларда фарқланади. Масалан, талоқ ихтиёри ўзида бўлган аёлнинг ихтиёри мажлис билан чегараланади. Мажлис ўзгариши билан ихтиёр ҳам тугайди. Лекин, машият (хоҳиш) сўзига "қачон", "қайси вақт", "қайси замон" каби муайян вақтга далолат қилмайдиган лафзларни қўшиб айтилса, ихтиёр мажлисга чегараланмайди. Масалан, эр аёлга: "Хоҳласанг ўзингни-ўзинг талоқ қил" дейиш ўрнига "қачон хоҳласанг ёки қайси вақт хоҳласанг ёки қайси замон хоҳласанг ўзингни-ўзинг талоқ қил" деса, аёлнинг ихтиёри мажлисга чегараланмайди. Чунки, ушбу лафзлар умумий вақтга далолат қилади. Уларга хилоф ўлароқ, "ин (агар)", "кайфа (қандай)", "ҳайсу (қайда бўлмасин, қаерда бўлмасин)", "кам (қанча)", "айна (қаерда)", "айнама (қаерда бўлмасин)" каби умумий вақтни ифодаламайдиган лафзлар билан талоқ ихтиёри аёлга топширилса, ихтиёр мажлисга чегараланади.

سَلِّحْ مَوْلَايَ فِي قَوْلِ طَلْتِ الْاَهْلِ نَاكَ تَشِي تَمَ دَارِ اِدْاِوِ سَلِّحْ مَوْلَايَ لَعِ رُصَتْ قِي وَوَو
هُدَارْمُو تَشِي تَقْوِيَا فِي لَاقِ اِذَا اَمَكَ رَاَصَفِ تَا قُوْا لَ اِي فُؤَمَاعِ تَمَ ةَمَلَكِ نَّالِ هُدَّوَبْ
لَاقِ وَّلَوِ طَيْحُ مَوْلَايَ لَاقِ نَحِ لَحَّ دَو... اِذَا لَحَّ دَفِ تَقْوِلَا مَوْمُعِ لَعِ لَدَامِ تَمَ نَم
اَمَبِ دِّي قَوِ هِ اِ تَقْوِلَا نَعِ ةَرَابِعِ نَحِ لَ اِنَّالِ تَشِي اِذَا هَلْ وَّقِ ةَلَزَمَ بُوْهَ تَشِي نَحِ
دِّي قَتِي هُنَّ اِمَنْ يَاوُ نِي اُوْمَكَ وَ تَشِي حَوَفِي كَوْنُ اِنَّعِ اَزَارْتِحِ اِ تَقْوِلَا مَوْمُعِ لَعِ لَدِي
سَلِّحْ مَوْلَايَ

"Талоқни мулк қилиб бериш мажлисга чегараланади. Агар эр сўзида "Қачон хоҳласангни" зиёда қилса, аёл ўзини-ўзи мажлисда ҳам ва мажлисдан кейин ҳам талоқ қилиши мумкин. Чунки, мата (қачон) калимаси барча вақтларда тегишли бўлиб. Гўёки, қайси вақт хоҳласанг ўзингни талоқ қилавер деган бўлди. Эрнинг "мата ма (қачон)" лафзидан мурод вақтнинг барчасига далолат қилишидир. Бас, унга "иза (қачон)" лафзи ҳам киради. "Муҳит"да "ҳийна (қайси пайт)" лафзи ҳам унга киритилган. Эрнинг "ҳийна шеъта (хоҳлаган пайтингда)" деган қавли "иза шеъта (қачон хоҳласанг)" лафзини ўрнидадир. Чунки, ҳийна вақтдан иборатдир. Мусанниф умумий вақтга далолат қилиши деб қайд қилди. Бу билан "ин", "кайфа", "ҳайсу", "кам", "айна", "айнама" лафзларидан эҳтироз қилди. Чунки, бу сўзларни айтиб талоқни топширилса, талоқ қўйиш мажлисга қайдланади" (Баҳрур роиқ).

ЭР АЁЛГА ҚАНЧА ВА ҚАНДАЙ ТАЛОҚ ИХТИЁРИНИ БЕРСА, ЎША ВОҚЕ БЎЛАДИ
Талоқ қўйиш ҳаққи эрга тегишлидир. Шу боис у қанча ва қандай талоқ ихтиёрини аёлга топширса, аёлга ўша сифатдаги талоқни воқе қилиш ҳаққи мавжуд бўлади. Унга хилоф тарзда ўзига-ўзи талоқ қўйса, эр ихтиёр бергандек талоқ воқе бўлади. Масалан, эр аёлига ражъий талоқ ихтиёрини

талоқ воқе бўлади. Лекин, аксида ҳеч нарса воқе бўлмайди, яъни агар эр аёлига: "Ўзингни бир талоқ қил" деса, аёл ўзини уч талоқ қилса, Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ наздида ҳеч нарса воқе бўлмайди. Чунки, эр аёлига учнинг ичидаги бирни эмас, балки алоҳида бирни топширди. Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳлар ҳузурида эса, бир талоқ воқе бўлади" (Шарҳул виқоя).

Фақиҳлар соҳибайн раҳматуллоҳи алайҳларнинг қавлларини рожих ва саҳих деганлар. Аллома Шомий раҳматуллоҳи алайҳ аллома Рамлий раҳматуллоҳи алайҳдан нақл қилиб соҳибайн раҳматуллоҳи алайҳларнинг қавлларини қувватли деганлар.

أَثَلَتْ وَيَوْنُو كَسْفَنَ يِقْلَطُ أَلَلْ لَاقِ إِذَا أَمَّ لَسَمَ يَفُّ نَأْهُاضَتْ قُمْ يُلْمُّ رَلْ لَاقِ
نَأْهُ لَنَ كَفَّ ثَلَّ لَاقِ يَأْضِي أَوْ تَكَلَّمُ أَلَّ نَأْتَنْتْ عُقَّتْ نَيْتَنْتْ تَقْلَطُ
تَأْشَأْشَأْ أَمَّ أَمَّ عَقُوتْ

"Рамлий раҳматуллоҳи алайҳ: "Юқоридаги масаланинг тақозоси шуки, агар эр аёлига: "Ўзингни талоқ қил" деб, учни ният қилса аёл ўзини икки талоқ қилса, икки талоқ воқе бўлади. Чунки, аёл уч талоқни воқе қилишга эга бўлди. Бас, аёл ундан хоҳлаганини воқе қила олади" деганлар" (Раддул мухтор).

Эр томонидан аёлга бир талоқ қўйиш ихтиёри берилса, аёл бир калима билан уч талоқ қўйиш ўрнига ўзига-ўзи кетма-кет алоҳида-алоҳида уч марта бир талоқдан уч талоқ қўйса, бил иттифоқ бир талоқ воқе бўлади. Масалан, эр аёлга: "Мен сенга бир талоқ қўйиш ихтиёрини бердим" деса. Аёл унга жавобан: "Бир талоқ ва бир талоқ ва бир талоқ воқе қилдим" деса, бас аёл томонидан айтилган аввалги бир талоқ лафзи билан бир талоқ воқе бўлади. Чунки, эр аёлга бир талоқни топширган эди. Аёл томонидан иккинчи, учинчи айтилган талоқ сўзлар билан талоқ воқе бўлмайди. Чунки, эр аёлига фақат бир талоқни топширди, иккинчи, учинчи талоқни эмас.

مَلَّ كَبَّ أَثَلَتْ تَقْلَطُ دِحْ أُولَابِ أَرَمَّ إِذَا أَمَّ يَفُّ يَأْهُسُ كَعَّ يَفُّ عَيْشُ عَقِي أَلْهُوَقُ
أُولَ أَثَلَتْ مَالِ أَقَافَتْ أَوْ دِحْ أَوْ تَعَقُّو دِحْ أَوْ دِحْ أَوْ دِحْ أَوْ تَلْ أَوْ لَأْمُ أَمَّ أَمَّ أَلْ دَنَ عِ دِحْ أَوْ
دَعْبُ أَمَّ وَعَلَيَّو لَوْلَابِ

"Мусаннифнинг унинг аксида ҳеч нарса воқе бўлмайди деган қавли, яъни эр аёлига бир талоқ қилишни топширган бўлса, аёл бир калима билан уч талоқ воқе қилса, Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ наздиларида талоқ тушмайди. Аммо, аёл: "Бир талоқ, бир талоқ, бир талоқ қўйдим" деса, бил иттифоқ аввалги лафз билан бир талоқ воқе бўлади. Ундан кейингилари бекор бўлади" (Раддул мухтор).

МАШИЯТГА МАЪНОДОШ СЎЗЛАР БИЛАН ТАЛОҚНИ ТОПШИРИШ

Эр машиятга маънодош сўзлар билан аёлга талоқ ихтиёрини топширса, бас

фақиҳлар бундай сўзлар билан ҳам талоқ ихтиёрини топшириш собит бўлади деганлар. Масалан, бир киши аёлига: "Хоҳласанг ўзингни талоқ қил" дейиш ўрнига "Истасанг ўзингни талоқ қил" ёки "Рози бўлсанг ўзингни талоқ қил" ёки "Яхши кўрсанг ўзингни талоқ қил" деса, бас машият каби мажлис охиригача аёлда ўзини-ўзи талоқ қилиш ихтиёри собит бўлади.

عَائِي شَمْلَاكُ ؕ بَحْمَلْ اَوْ اَضْرَلْ اَوْ دَارْلَا اَوْ

"Ирода қилиш, рози бўлиш, яхши кўриш хоҳлаш кабидир" (Раддул мухтор).

МАЖЛИС ЧЕГАРАЛАНИШЛИКНИ БЕКОР ҚИЛИШНИНГ БАЪЗИ СУРАТЛАРИ

Юқорида, аёлга талоқ қўйиш ихтиёри эр томонидан берилса, у ихтиёрдан ўша мажлис доирасида фойдалана олади дейилди. Лекин, баъзи талоқни топшириш шаклларида ихтиёр мажлисга чекланмайди. Шундай шакллардан бири талоқни бир ишга таълиқ қилиб аёлга топширишдир. Масалан, фалон ишни қилгунингча сенда ўзинга-ўзинг талоқ қилиш ихтиёри бор ёки эр аёлга: "Овқат ейишдан олдин ўзинга-ўзинг талоқ қўйиш ихтиёри бор" деди. Бас, аёлда овқатни егунича талоқ ихтиёри боқий туради. Агар талоқ ихтиёри топширилган мажлис тугашидан олдин аёл таъомланса, бас унга топширилган талоқ ихтиёри хатм бўлади. Агар мажлис тугагандан кейин овқатланса, бас ихтиёр овқатланган вақтгача боқий қолади, яъни мажлис тугаши билан талоқ ихтиёри хатм бўлмайди. Балки, мажлисдан кейин овқатланган вақтгача талоқ ихтиёри боқий қолади.

سَلِّحْ مَلَا اِيْلَعُ رَصَاتَقِي اَلْ ؕ نَفْلَا اَلْ اَكْ اَوْلَاغْ فَاْ نَمْرَا خَا اِيْ شَبْ ؕ قَوْلَعْ اِذَا اَمْرَا فَا لْ خَبْرَهْ.

"Шуни хилофи ўлароқки, агар эр ейиши каби аёл қиладиган ишлардан бирортасига талоқ қилиш ихтиёрини таълиқ қилса, у мажлисга чегараланмайди. "Наҳр"да шундай дейилган" (Раддул мухтор).

ВАКИЛ ВОСИТАСИДА ТАЛОҚНИ ТОПШИРИШ

Талоққа вакил қилишни икки сурати мавжуд:

1. Вакил воситасида аёлга талоқни топшириш, яъни аёлни талоққа молик қилиш;
2. Вакилга талоқ ихтиёрини бериш.

Биринчи суратда вакил фақат хабар етказувчи, элчи вазифасини бажаради. Бу суратда гўё эр бевосита талоқ ихтиёрини аёлга топширгандай бўлади. Чунки, элчи вазифасини бажарувчи кишида хабарни етказишдан ўзга бирор ҳақ йўқ.

لَقَا نَ وَّوَفَّ، يَرَاتُخَا كَلْ لُ وُقَي كَجُوزْ نِ اَهْلَا لُ قَوْلَا نَ اَلْ فَا اِيْلَا بَ هَذَا؛ لُ جَرَلْ لُ وُقَي نَ اَكْ ؕ هَمَّا لُ كَلْ لُ اِيْ شَمْلَا اَلْ لُ سُرْمَلْ اَلْ لُ

"Эр бир кишига: "Фалончи аёл ҳузурига бориб: "Сенинг эринг: "Ихтиёр қил" деди" дегин". Бас, бу киши эринг хабарини етказувчи ҳисобланиб, ўз тарафидан сўз айтгувчи ҳисобланмайди" (Раддул мухтор).

Иккинчи суратда, вакилга талоқ ихтиёри топширилади. Буни ҳам икки сурати мавжуд:

1. Эр вакилга ҳеч қандай қайдсиз, яъни хоҳласанг, истасанг демай: "Аёлимни талоқ қил" деб, вакил қилади. Аёлга талоқни топшириш билан вакилга топшириш ўртасида бироз фарқ мавжуд. Улар қуйидагилар:

Аёлга талоқ топширилганда ихтиёр мажлисга чегараланади. Вакилга топширилганда эса, ихтиёр мажлисга чегараланмайди, яъни талоқ қўйишга вакил қилинса, мажлисда ҳам, мажлис тугагандан кейин ҳам вакилда ихтиёр боқий қолади;

Талоқ ихтиёри аёлга топширилган суратда эр ўз сўзидан қайтиши мумкин эмас, яъни берилган талоқ ихтиёрини аёлдан қайтариб ололмайди. Унга хилоф ўлароқ вакилга талоқ ихтиёри топширилган ҳолатда, эр вакилдан ихтиёрни қайтариб олса бўлади. Чунки, эр томонидан аёлга: "Ўзингни талоқ қил" деган суратда, аёлга талоқ мулк қилиб берилмоқда, иккинчи суратда эса, яъни талоқ ихтиёри вакилга топширилганда бу нарса топилмайди. Бас, мулк қилиб берилган ҳолатда, эр мулкни ўзига қайтариб ололмайди ва у мажлисга чегараланади. Ихтиёрни вакилга берилган суратда, вакилни ихтиёри мажлисга чегараланмайди ва эр ундан ихтиёрни қайтариб олиш мумкин.

2. Эр мутлоқ вакил қилиш ўрнига қайд билан, яъни хоҳласанг, истасанг аёлимни талоқ қил деб, вакил қилади. Масалан, "Хоҳласанг аёлимни талоқ қил" каби. Бас, бунинг ҳукми аёлга талоқни топшириш ҳукми билан бир хилдир, яъни бу суратда ҳам вакилнинг ихтиёри мажлисга чегараланади ва эр ихтиёрни аёлдан қайтариб ололмагани каби бундай вакилдан ҳам ихтиёрни қайтариб оломайди. Манашу қавл рожиҳ ҳисобланади. Имом Зуфар раҳматуллоҳи алайҳ: "Талоққа вакилл қилишнинг икки сурати ҳам бир хилдир" деганлар, яъни "Аёлимни талоқ қил" билан "Хоҳласанг аёлимни талоқ қил" ўртасида фарқ йўқ. Лекин жумҳур наздида икки сурат ўртасида фарқ мавжуд. Жумҳурнинг далили шуки, "Хоҳласанг талоқ қил" дейиш билан таълиқ маъносини ўзида акс эттирган мулк қилиб бериш юзага келади. Мулк қилиб беришга кўра талоқ ихтиёрини вакилга топшириш мажлисга чекланади ва таълиқ эътибори билан "Хоҳласанг талоқ қил" деб, талоқ ихтиёрини топшириш қасамга ўхшаб лозим тасарруф бўлиб қолади ҳамда эр ўз сўзидан қайта олмай қолади.

هُوَ الَّذِي يَتَوَقَّعُ الْخَبْرَ سَلَّمَ لَعَلَّ عَرَضَ لِي الْوَمَزَلِي الْفُؤَادِ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِمَّنْ أَوْفَىٰ بِوَعْدِهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

لَا قَوْلَ وَلَا لِي كَوْتِ الْكَفِّ الْمَنْعِ لِمَنْعِ الْكَسْفِ فِي قَوْلِ ط: هَذَا أَرْمِلُ
عَجْرِي أَنْ أُجْزَلَ سَيْلًا وَصَاحِبِ سِلْجَمِ الْيَفِ أَعْقَلِ طِيَّ نَأْهَلِ فِ تَشْنِ إِهْ قَوْلِ ط: لِي جَرَلِ
هَذَا يَشْمَلُ أَبَاقِ قَوْلِ عُهُ نَأْ أَنْ لَو... ءَأَوْسُ لَوَّالِ أَوْ آدَه: هَذَا هَمْ حَرُّ رَفَزِ لَاقِ وَ
قِي لِي عُنْتِ لَاقِ لِمَنْعِ قِي لَاقِ لَوَّالِ أَوْ هَذَا يَشْمَلُ نَعْفُ رَصَاتِ يَدِّ لَاقِ وَهُ كِلْ لِمَنْعِ لَوَّالِ

"Агар эр бир кишига: "Аёлимни талоқ қил" деса, у мажлисда ҳам ва мажлисдан кейин ҳам талоқ қила олади. Лекин, эр вакилдан ўз сўзини қайтариб олса бўлади. Чунки, эрнинг унга бюриши вакил қилиш ва ёрдам сўрашдир. Вакилга берилган ваколат лозим бўлиб қолмайди ва унинг ихтиёри мажлисга чегараланмайди. Эрнинг аёли: "Ўзингни талоқ қил" деган сўзини хилофи ўлароқ, яъни бунда эр сўзидан қайта олмайди. Чунки, аёл ўзи ҳаққида иш юритувчи бўлади. Бас бу ўринда аёл вакил эмас балки талоқ қилиш ихтиёрини аёлга топширишдир. Агар эр бир кишига: "Аёлимни хоҳласанг талоқ қил" деса, бас у ўша мажлисда уни аёлини талоқ қилиши мумкин. Эр у кишига берган ихтиёрини қайтариб ола олмайди. Зуфар раҳматуллоҳи алайҳ эса: "Бу билан аввалги масала ўртасида фарқ йўқ" деганлар... Биз учун бу мулк қилиб бериш ҳисобланади. Чунки, эр машиат (хоҳласанг) билан бир кишига аёлини талоқ қилишни топширди ва эгадор ўз машиатини хоҳлаганича тасарруф қилади. Талоқ эса, таълиқни эҳтимол қилади" (Ҳидоя).

ХАТ ЁКИ ТЕЛЕФОН ОРҚАЛИ ТАЛОҚ ИХТИЁРИНИ ТОПШИРИШ

Вакил ва элчи воситасида аёлга талоқ ихтиёрни топшириш дуруст бўлгани каби хат ва телефон орқали аёлга талоқ ихтиёрини топширилса, саҳиҳ ва эътиборли бўлади. Хат, телефон орқали талоқ ихтиёри аёлга топширилса, бас тафвизут талоқда белгиланган шартлар, бунда ҳам топилса, аёл учун ихтиёр ҳосил бўлади. Масалан, ихтиёрни мажлисга чегараланиши, қанча ва қандай талоқ тафвиз қилинса, ўшани воқе бўлиши ва бошқалар каби.

ЭР АЁЛГА: "ЎЗИНГНИ ҲАМ, КУНДОШИНГНИ ҲАМ ТАЛОҒИНИ ОЛ" ДЕЙИШИ

Бир кишини икки аёли бор. Уларнинг исми Зайнаб ва Фахрияхон. Эр Зайнабга қараб: "Ўзингга ва кундошинг Фахрияхонга талоқ қўйиш ихтиёрини бердим" деса, бас Зайнаб учун ўзига-ўзи талоқ қўйиш ихтиёри мажлисга чегараланади. Кундоши Фахрияхонга эса, талоқ қўйиш ихтиёри мажлисга чегараланмайди. Чунки, Зайнаб кундоши учун эри томондан вакил ҳисобланади. Вакил билан тафвиз ўртасидаги фарқ юқорида баён қилинди.

هُنَّ أَلِ سِلْجَمِ الْيَفِ أَعْسَفَنْ قَوْلِ طُتْ نَأْ هَلِ فَ كِتَبِ حِصْوِ كَسْفِ فِي قَوْلِ ط: أَلِ لَاقِ نْ
يَفِ لِي كَوْتِ هُنَّ أَلِ هَرْيَغِ وَ سِلْجَمِ الْيَفِ أَعْتَبِ حِصْوِ قَوْلِ طُتْ نَأْ هَلِ وَ أَوْحِ يَفِ ضِي وَفَاتِ
أَوْحِ.

"Агар эр аёлидан бирига: "Ўзингни ва кундошингни талоқ қил" деса, аёл

ўзини ўша мажлисдаги талоқ қилса бўлади. Чунки, эрнинг гапи унинг ҳаққида тафвиздир. Кундошини эса мажлисда ҳам, мажлисдан бошқа ўринда ҳам талоқ қилиши мумкин. Чунки, унинг ҳаққида вакил ҳисобланади" (Фатвои ҳиндия).

ИККИ КИШИНИ ТАЛОҚҚА ВАКИЛ ҚИЛИШНИНГ ТУРЛИ СУРАТЛАРИ

Икки кишини бир қилиб вакил қилишни мухталиф суратлари бор. Улар қуйидагилар:

1. Бир киши икки кишини вакил қилиб, машиятни зикр қилса, масалан, бир киши икки кишига: "Хоҳласанглар аёлимни талоқ қилинглари" деди. Бас, бундай суратда икки вакил бирга талоқ қўйиши лозимдир. Агар алоҳида-алоҳида талоқ қилсалар, талоқ воқе бўлмайди;
2. Бир киши икки кишини вакил қилиб, машиятни зикр қилмаса, масалан, бир киши икки кишига: "Аёлимни талоқ қилинглари" деса, бас бу суратда икки вакил бирга талоқ қилишлари лозим эмас. Балки, у иккисидан қайси бири талоқ қилса, бас талоқ воқе бўлади. Бунинг шарт талоқ мол эвазига бўлмасин;
3. Бир киши икки одамини вакил қилиб: "Бирингиз бошқангизсиз талоқ қилманг" деса, бас улардан бири аввал талоқ қўйса, кейин иккинчиси талоқ қилса ёки биринчиси қўйган талоғини иккинчиси тасдиқ қилса, бас бу билан талоқ воқе бўлмайди;
4. Бир киши икки одамини вакил қилиб: "Аёлимни биргаликда уч талоқ қилинглари" деса, бас бир вакил бир талоқ, иккинчиси икки талоқ қўйса, талоқ воқе бўлмайди. Балки, икки вакил биргаликда уч талоқ қўйсалар талоқ воқе бўлади;
5. Эр "биргаликда" деган таъкидни ишлатмай икки вакилга: "Аёлимни уч талоқ қилинглари" деса, бас икки вакилдан ҳар бири уч талоқ қўйишга ҳақли бўлади. Шунингдек, икки вакилдан бири бир, иккинчиси икки талоқ қўйса талоқ воқе бўлади.

مَلِّمْ قَالِطَلِبَابُ دُرْفَتَلْ اَمُهَدَحْ اَلَسَّيْلَفِ اَمْتِئَشْ نِي تَارْمَا اَقْلَطْ : نِي لُجْرَلْ لَاقْ نُو
نَاكْ وَا لِي كُوتْ نَاكْ ةَئِي شَمْلِبَابُ هُنْرُقِي مَلَوِ ي تَارْمَا اَقْلَطْ : لَاقْ نُو اَوِ هُوَ يَلَعِ اَعْمَتَجِي
دِحْ اَوَّلْ كُ لَنَاكْ قَالِطَلِبَابُ نِي لُجْرَلْ كُو اَذِي ةَرِي نَلْ اِرَهْوَجْ لِي فِ اَذِكْ اَهْقَلْ طِي نَا اَمُهَدَحْ اَل
اَهْقَلْ طِي اَل : لَاقْ وَا قَالِطَلِبَابُ اَمُهَلْ كُو وَا لَوِ اَمْبُ قَالِطَلِبَابُ نِي كِي مَلْ اَذِي اَهْقَلْ طِي نَا اَمُهَدَحْ اَل
اَل رُخْ اَل رَا جِ اَوِ اَمُهَدَحْ اَقْلَطْ وَا رُخْ اَل اَهْقَلْ طِي اَمُهَدَحْ اَقْلَطْ وَا بَحْ اَصْ نُو دِبْ اَمُهَدَحْ اَل
اَهْقَلْ طِي مُتْ ةَ دِحْ اَوِ اَمُهَدَحْ اَقْلَطْ اَثَا لَثْ اَعِي مَجْ اَهْقَلْ طِي : نِي لُجْرَلْ لَاقْ وَا لَوِ ةَئِي شَمْلِبَابُ
يَضَاقْ يَوَاتَفِ ي فِ اَذِكْ ثَا لَثْ لَاقْ اَعْمَتَجِي يْتَحْ ةَئِي شَمْلِبَابُ نِي تَقِي لَطْ رُخْ اَل
كُلْمِي اَذِكْ وَا قَالِطَلِبَابُ اَهْمَدِحْ اَوَّلْ كُ دُرْفَنِي اَثَا لَثْ اَهْقَلْ طِي : نِي لُجْرَلْ لَاقْ وَا لَوِ : نَاخ
ةَئِي بَا تَعْلَالِ ي فِ اَذِكْ نِي تَنْتْ رُخْ اَل اَوِ ةَ دِحْ اَوِ اَمُهَدَحْ اَل

"Бир киши икки кишига: "Агар икковларинг хоҳласаларинг аёлимни талоқ қилинглари" деса, у иккиси жамланмас экан, у иккисидан бирортаси якка

холда талоқ қўя олмайдилар. Агар бир киши хоҳласангиз деган сўзни ишлатмай: "Иккингиз аёлимни талоқ қилинглари" деса, вакил қилиш бўлади. "Жавҳаратун наййира"да келтирилишича у иккисидан бири аёлни талоқ қила оладилар. Агар бир киши икки кишини талоққа вакил қилса, агар талоқ мол эвазига бўлмаса, иккисидан ҳар бири аёлни талоқ қила оладилар. Агар бир киши икки кишини талоққа вакил қилиб: "Иккингиздан бирингиз бошқангизсиз талоқ қила олмайди" деса ва иккисидан бири талоқ қилса, кетидан бошқаси талоқ қилса ёки иккисидан бири талоқ қилса, бошқаси эса, ижозат берса, ҳеч нарса воқе бўлмайди. Агар бир киши икки кишига қарата: "Иккингиз биргаликда уни уч талоқ қилинглари" деса ва у иккисидан бири бир талоқ қилса, бошқаси эса, кейинроқ икки талоқ қилса, у иккиси бирданига уч талоққа қўймагунларича ҳеч нарса воқе бўлмайди. "Фатвои қозихон"да шундай дейилган. Агар бир киши икки кишига: "Иккингиз уни уч талоқ қилинглари" деса, иккисидан ҳар бири якка ҳолда талоқ қўя олади. Шунингдек, иккисидан бири бир талоққа, бошқаси икки талоққа молик бўлади. "Аттобия"да шундай дейилган" (Фатавои ҳиндия).

Бундан ташқари "Фатаво ҳиндия"да бу баҳсга доир кўплаб маълумотлар келтирилган. Батафсил маълумотга эга бўлишни истасангиз унга қаранг.

БИРДАНИГА ИККИ КУНДОШГА ТАЛОҚ ИХТИЁРИНИ БЕРИШ СУРАТЛАРИ

Икки кундошга талоқ ихтиёрини беришнинг турли кўринишлари мавжуд. Улар қуйидагилар:

1. Бир киши икки яқинлик қилган аёлига бирданига хитоб қилиб: "Ўзларингизни уч талоқ қилинглари" деса, у иккисидан ҳар бири аввал ўзини уч талоқ қилиб, сўнг кундошини уч талоқ қилса, аввалги ўзига-ўзи қўйган уч талоқ билан уч талоқ воқе бўлади, иккинчи, яъни кундош томондан қўйилган уч талоқ бекор бўлади;
2. Икки кундошдан бири аввал кундошига кейин ўзига талоқ қўйса, бас бу суратда кундошга талоқ воқе бўлади. Лекин, ўзига-ўзи қўйган талоғи воқе бўлмайди. Чунки, аёл ўзининг ҳаққида талоғи топширилган ҳисобланади ва бу мажлисга чегараланади. Биринчи кундошига талоқ қўйиш билан мажлис ўзгарди ва тафвиз ихтиёри тугади. Аввалги суратда эса, биринчи икки аёл ҳам ўзларига-ўзлари талоқ қўйиб, сўнг кундошларига талоқ қўймоқдалар. Бу билан иккаларига талоқ воқе бўлади ва улар бир-бирлари ҳаққида вакил бўладилар. Вакиллик эса, мажлисга чегараланмайди;
3. Бир киши икки аёлига: "Ўзларингизга ва кундошларингизга талоқ қўйинглари" деб, кетидан эр: "Сўзимдан қайтдим" деса, бас икки аёл ҳам мажлис доирасида ўзига-ўзи талоқ қўя олади. Лекин, эр томонидан

қилинган бир-бирлари ҳаққидаги вакиллик ботил бўлади. Чунки, эр вакилликни қайтариб ола олади. Тафвизни эса қайтариб ололмайди.

دَحْاوُّ لُكْ تَقْوَلَطَفِ اَمَّوَبِ لَحَدَّ دَقْوِ وَاثَالَتْ اَمَّكَسُفَنَّا اَقْوَلَطُ هَلِ نَيَّتْ اَرْمَالِ لاقِ وَوْلَوِ
قِيْلَطَبِ اَثَالَتْ اَمُّهَنْمِ دَحْاوُّ لُكْ تَقْوَلَطَبِ بَقَاغَاتِ لالِ لَعِ اَتَبَحِ اَصَوِ اَسْفَنِ اَمُّهَنْمِ
اَتَبَحِ اَصَوِ اَسْفَنِ لَكَ دَدَعَبِ يَحْ اَلِ اَقِيْلَطِ نَبَّالِ يَحْ اَلِ اَقِيْلَطِ بِ اَلِ يَلْ وَاَلِ
تَقْوَلَطِ اَسْفَنِ تَقْوَلَطِ مَثِ اَثَالَتْ اَتَبَحِ اَصِ تَقْوَلَطِ يَلْ وَاَلِ اَتَدَبِ وَوْلَوِ لَطِ اَبِ
يَلَعِ رُصَتِ قَوِي كَيْ لَمَّتْ لَوِ اَوُّةَ لَمَّ اَمَّ اَسْفَنِ قَحِ يَفِ اَهَّ نَبَّالِ اَسْفَنِ نَوْدِ اَتَبَحِ اَصِ
اَلِ اَسْفَنِ اَقِيْلَطِ بَوِ اَوْدِي نَمَّ رُمَّ اَلِ اَحَّ اَتَبَحِ اَصِ قَالَطِ بِ تَدَبِ اَذِ اَفِ سَلَجِ مَلِ
اَلِ اَلْ اَكْ وَوْلَوِ اَوُّةَ لَيْ كَوِ يَحْ اَلِ اَقِيْلَطِ يَفِ اَهَّ نَبَّالِ لَكَ دَدَعَبِ يَحْ اَلِ اَقِيْلَطِ لَطِ
هَمْ حَرَّ اَفِ يَحِ يَبَّ اَنْ عِ يَلَعِ رُصَتِ نُنْ مَلِ يَفِ اَهَّ رِي هَظِ لالِ يَفِ اَذِ سَلَجِ مَلِ اَقِيْلَطِ
اَقْوَلَطِ اَلِ هُ دَعَبِ لاقِ مَثِ اَمَّكَسُفَنَّا اَقْوَلَطِ نَيَّتْ اَرْمَالِ لاقِ نَمِ يَفِ يَلَعِ تْ هَلِ لالِ
مَلَوِ سَلَجِ مَلِ اَلْ لَكَ دَدَعَبِ اَمَّ اَسْفَنِ تَقْوَلَطِ نَبَّالِ اَمُّهَنْمِ دَحْاوُّ لُكْ لَفِ اَمَّكَسُفَنَّا
يَهَّ لالِ دَدَعَبِ اَتَبَحِ اَصِ قَالَطِ نَبَّالِ اَهَّ لَنْ كَيْ

"Агар бир киши икки яқинлик қилинган аёлига: "Ўзларингизни уч талоқ қилинглар" деса, иккисидан ҳар бири ўзини ва кундошини бирин-кетин талоқ қилсалар, у иккисидан ҳар бири аввалги аёлнинг талоқ қўйиши билан уч талоқ бўладилар. Иккинчи аёлнинг талоғи билан эмас. Чунки, биринчи аёлдан кейин ўзини ва кундошини талоқ қилиши ботилдир. Агар биринчи кундошини уч талоқ қилиб, сўнг ўзини уч талоқ қилса, кундошига талоқ тушади, ўзига эса талоқ воқе бўлмайди. Чунки, у ўзининг нафсида моликдир. Мулк қилиб бериш эса, мажлис билан қайдланади. Агар кундошини талоқ қилиш билан бошласа, (ўзининг ҳаққида) иш қўлидан чиқади. Агар биринчи ўзини талоқ қилиш билан бошласа, кундошининг ҳаққида талоқ қўйиш ихтиёри бекор бўлмайди. Чунки, у кундоши ҳақида вакилдир. Ваколат эса мажлисга чегараланмайди. "Зоҳирия"да шундай дейилган. "Мунтақо"да Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳдан бу борада масала зикр қилиниб, бир киши икки аёлига иккалаларингиз ўзларингизни талоқ қилинглар деса, сўнг ўзларингизни талоқ қилманг деса, иккала хотиндан ҳар бирлари модомики ўша мажлисда эканлар, ҳар бири ўз-ўзини талоқ қилиши мумкин бўлиб, бири бошқасини талоқ қила олмайдилар (чунки, эр ваколатни қайтариб олди)" (Фатвои ҳиндия).

АЁЛНИНГ ВАЛИЙЛАРИ ЭРДАН ТАЛОҚ ҚИЛИШНИ ТАЛАБ ҚИЛИШЛАРИНИНГ БИР СУРАТИ

Ҳозирга келиб бир ғалати масала ривожланиб кетмоқда. У ҳам бўлса, эрдан аёлнинг валийлари талоқ сўрашидир. Эр ҳам уларга жавобан нимани маъқул топсанглар ўшани қилинглар деб айтмоқда. Валийлар эса, буни эр томонидан талоқ қўйишга ижозат деб, тушунишиб, ўзлари қизларига талоқ қўйиб, бошқа муносиб жойга қизларини узатиб юбормоқдалар. Бундай қилиш дуруст эмас ва қилинган никоҳ ҳам жоиз

бўлмайди. Чунки, эрнинг юқоридаги сўзи на талоқ ва на талоқ қўйишга ижозатдир.

؟ يَنْمُ دِيْرَتِ اَدَامَ : اَهْبَبْ اَلْجُوزْلَ اَلْاَقْوَفَ اَهْقَلَطِيْ نَ اَجْوَزْلَا نِم اُوْبَلَط اِذْ اَهْرَمْلَا اءَايَلُوْا
نُوْكَيْ وَضِيْوُفْتَلَا جُوزْلَا دِرِيْ مَلْ نِ اِقْلَطْتْ مَلْ اَهُوْبَا اَهْقَلَطْتْ مَثْ جَرَحْ وَ دِيْرَتِ اَم لَعْفَا
اَهْصَالْ اَلْاَقْوَفَ اِيْ فِ اَذْكَ ضِيْوُفْتَلَا هَبْ دِرِيْ مَلْ نِ اَهْلَوْقُلْ وَوَقُلْ

"Аёлнинг валилари эрдан аёлни талоқ қилишини сўрашса, эр аёлининг отасига: "Мендан нимани истайсиз? Нимани хоҳласангиз қилинг" деса, ота чиқиб қизини талоқ қилса, эр тафвиз(талоқ қўйиш ихтиёрини топшириш)ни ирода қилмаса, аёлга талоқ воқе бўлмайди. "Хулоса"да келишича, эр тафвизни ният қилмаган бўлса, эрни қавли эътиборга олинади" (Фатвои ҳиндия).

Эр "Нимани маъқул топсанглар ўшани қилинглр" деган сўзи билан талоқни тафвизини ният қилса ва қизнинг валилари қизларига талоқ қўйиб бошқа муносиб жойга узатсалар дуруст бўлади. Лекин, тафвизни ният қилиш ёки қилмаслик борасида эрнинг сўзи эътиборга олинади.

ВАКИЛГА БИР НЕЧА ХОТИНЛАРДАН БИРИНИ ТАЛОҚ ҚИЛИШ ИХТИЁРИНИ БЕРИЛИШ СУРАТЛАРИ

Эр бир кишига: "Аёлларимдан бирини талоқ қилинг" деса, вакил ушбу қавлга биноан талоқ қилса, бас унинг икки сурати мавжуддир. Улар:

1. Вакил вакил қилгувчининг аёлларидан бирини тайин қилиб талоқ қилади ва у тайин қилинган аёлга талоқ воқе бўлади ҳамда эрда бирор ихтиёр боқий қолмайди;

2. Вакил тайинсиз: "Аёлларингдан бирини талоқ қилдим" дейди. Бас бу билан аёллардан қайсидир бирига талоқ воқе бўлади ва улардан бирини тайин қилиш ихтиёри эрга бўлади ҳамда тайин қилишдан олдин эр бирор аёлига яқинлик қила олмайди.

نَ اَجْوَزْلَلْ سَيَلْ وَحَصْ اَهْنِيْ عِبُّ نُنْ هَمَّ ةِدْحَاوْ قَلَطُوْ يِ اَسْنِ دِيْ اِحْ اِقْلَطْ : هَرِيْ غَلْ لَاقْ اِذْ اُو
رَايْ اَلْاَقْوَفَ وَحَصْ اَهْنِيْ عِبْ اَلْ نُنْ هَمَّ ةِدْحَاوْ قَلَطْ اِذْ اَذْكَ وَ اَهْرِيْ غَلْ اِلْ اَقْلَطْلَا فَرِصِيْ
طِيْ اَلْاَقْوَفَ اِيْ فِ اَذْكَ جُوزْلَلْ

"Агар эр бир кишига: "Аёлларимдан бирини талоқ қил" деса, улардан бирини тайин қилиб талоқ қилса дуруст бўлади. Лекин, эр талоқни ўша аёлдан бошқага бура олмайди. Агар улардан бирини тайин қилмай талоқ қилса дуруст бўлади ва эрда тайин қилиш ихтиёри бўлади. "Муҳит"да шундай дейилган" (Фатвои ҳиндия).

ЁШ БОЛАНИ ТАЛОҚ ҚИЛИШГА ВАКИЛ ҚИЛИШ

Бир киши балофатга етмаган ақлли болани аёлини талоқ қилишга вакил қилса, у боланинг вакиллиги ва талоқ қилиши дуруст бўлади. Бу ҳукм қулларни вакил қилишга ҳам тегишлидир, яъни қулларни ҳам талоқ

қилишга вакил қилиш жоиздир.

عِيَّةِ جَارِسْ لِي فِي أَذْكَ حَصْرَ قَالِطَلَابِ أَذْبَعُ وَأَلْقَاعِ أَيَبَصَلِكُ وَإِدْوِ

"Оқил гўдакни ёки қулни талоққа вакил қилса, дуруст бўлади. "Сирожия" да шундай дейилган" (Фатвои ҳиндия).

ВАКИЛНИНГ МАСТ ҲОЛАТДА ТАЛОҚ ҚИЛИШИ

Бир киши аёлини талоқ қилишга вакил қилса ва у вакил маст ҳолатда у аёлга талоқ қўйса, рожих қавлга биноан талоқ воқе бўлади.

حِيَّ حَصْلًا وَهِيَ فِي أَوْفَلَتْ خِوَرُ كُتْسِ فِي لِي كَوْلِ أَلِطَفِ وَتَأْرَمِ الْقَالَطِبِ الْجَرَ لِكُ وَوَلَجْرُ
عُقَيْ نَ أ

"Бир киши аёлини талоқ қилиш учун бир кишини вакил қилса, вкил маст ҳолатда талоқ қилса, олимлар унда ихтилоф қилганлар. Саҳих қавлга биноан маст ҳолатда вакил талоқ қўйиши билан талоқ воқе бўлади" (Фатвои ҳиндия).

АЁЛ ЁКИ ЭР МУРТАД БЎЛГАНДАН КЕЙИН ВАКИЛНИ ТАЛОҚ ҚИЛИШИ

Эр бир кишини талоқ қилишга вакил қилиб, ўзи ёки унинг аёли муртад (наъзу биллаҳи мин залик) бўлиб кетса ва ундан кейин вкил аёлга талоқ қўйса, идда ичида вакил томонидан қўйилган талоқ воқе бўлади. Лекин, идда тугагандан кейин вакил томонидан талоқ қўйилса, бас талоқ воқе бўлмайди.

قَالَطَفُ لِي كَوْلِ أَلِطَفِ مَثَلِ عَاتِ لَلِابِ ذَايْغِ لَأَوْ أَرْمَلِ وَأُحْ وَزَلِ دَتْرَا وَ لَ أَذْكَ وَ
دِعْ لِي فِي تَمَادِمُ عَقَاوَلِي كَوْلِ

"Наъзу биллаҳ эр ёки аёл диндан чиқса, сўнг вакил аёлни иддадалигида талоқ қилса, вакилнинг талоқғи воқе бўлади" (Фатвои ҳиндия).

ТАФВИЗ ЁКИ ВАКИЛ ҚИЛИШ БИЛАН ЭРНИНГ ТАЛОҚ ҚИЛИШДАГИ ҲАҚҚИ ТУГАБ ҚОЛМАЙДИ

Эр талоқ қилишга вакил қилса ёки талоқни аёлга тафвиз қилса, бас бу билан унинг талоқдаги ҳаққи тугаб қолмайди. Шунинг учун талоққа вакил ёки талоқни тафвиз қилгандан кейин эр ўзи талоқ қилишни хоҳласа, бас талоқ қила олади. Шарти шуки, вакил ёки талоқ ихтиёрини қўлга киритган аёл талоқ қилмаган бўлса.

ТАЛОҚНИ ТАЪЛИҚ ҚИЛИШ

Талоқни воқе бўлишини келажакда бирор ишни бўлишига ёки бўлмаслигига ёки бирор вақтга ёки ҳодисага ёки бирор шартни топилишига боғлиқ қилиш талоқни таълиқ қилиш дейилади. Масалан, эр аёлига: "Фалончини уйига борсанг ёки фалончи билан гаплашсанг ёки шомгача ёки шомдан кейингача уйга келмасанг ёки боламга бирор нарса бўлса сенга талоқ" дейиши каби.

ТАЛОҚНИ ТАЪЛИҚ ҚИЛИШ ҲУКМИ

Талоқ таълиқ қилинган ишлар содир бўлса, бас аёлга ражъий талоқ воқе бўлади.

ТАЪЛИҚ ҚИЛИНГАН ТАЛОҚНИНГ ВОҚЕ БЎЛИШ ШАРТЛАРИ

Таълиқ қилинган талоқнинг воқе бўлиши учун бир неча шартлар мавжуд бўлиб, улар қуйидагилар:

1. Талоқ қўйиш учун эрни ақлли, болиғ бўлиши шарт бўлгани каби, талоқни таълиқ қилишда ҳам улар шартдир;
2. Талоқ таълиқ қилинган ёки шарт қилинган нарсалар муҳол ишлардан бўлмаслиги. Масалан, бир киши аёлига: "Қачон осмон ерга тушса сенга талоқ" ёки "Игна тешигидан туя ўтса, сен талоқсан" деса, бас унинг сўзи бекор бўлади ва аёлга бу билан талоқ воқе бўлмайди;
3. Талоқ таълиқ қилинган нарса, ҳозир ёки келажакда топилиши мумкин бўлсин. Масалан, эр аёлига: "Фалончи киши билан гаплашсанг сенга талоқ" деса, лекин, у киши Амеркада бўлса, бас у киши билан қачон аёл гаплашса, талоқ воқе бўлади. Агар у киши аёл билан гаплашишидан олдин вафот этиб кетса, эрнинг айтган сўзи бекор бўлиб кетади. Шунингдек, бир киши аёлига: "Фалон уйга кирсанг сенга талоқ" деса ва у уй бузилиб кетса, эрнинг сўзи бекор бўлади. Кейинчалик, ўша уй ўрнига бошқа уй солинса ва аёл унга кирса, бас талоқ воқе бўлмайди;
4. Шарт ва жазо жумлалари муттасил бўлиши лозимдир. Шунинг учу агар бир киши шарт ва жазо орасига бирор бошқа гапни аралаштириб юборса ёки одатда бўлмайдиган узоқ сукут қилса ёки мажлисни ўзгартирса, бас бу сурат таълиқ дейилмайди. Балки, мутлоқ талоқ бўлиб, аёлга тездан талоқ воқе бўлади. Масалан, бир киши аёлига: "Сенга талоқ" деб, бошқа кишига икки оғиз гап гапирса ёки чой ичса ёки бир-икки минут жим турса ёки уйининг ичига кириб, ташқарига чиқса ва эр аёлга: "Қачон у уйга кирсанг" деб шарт қўйса, бас аввалги жумлага биноан, яъни эрнинг "Сега талоқ" деган сўзига асосан ўша заҳоти талоқ воқе бўлади. Эр томонидан айтилган иккинчи жумла бекор бўлади. Чунки, аввалги жумла билан иккинчи жумла орасида одатда бўлиши мумкин бўлмаган узулиш тушиб қолди;
5. Хоҳиш ва иродасини билиш мумкин бўлмаган нарсалар ёки зотга талоқни таълиқ қилиш дуруст эмас. Масалан, Аллоҳ тало, фаришта, жин, ҳайвон ва ўсимликлар каби. Бир киши аёлига: "Аллоҳ таоло хоҳласа, сенга талоқ" ёки "Фаришта хоҳласа, сенга талоқ" ёки "Қўй хоҳласа, сенга талоқ" ёки "Бу дарахт хоҳласа, сенга талоқ" деса, бас ушбу жумлалар билан на ўша заҳоти талоқ воқе бўлади ва на талоқ таълиқ қилинган бўлади. Балки, эр томонидан айтилган ушбу жумлалар бекор бўлади. Ҳа, агар талоққа муттасил қилиб ушбу жумлаларни айтмаса, ўша заҳоти талоқ воқе бўлади.

Бир киши аёлига: "Зайд хоҳласа, сенга талоқ" деса, таълиқ эмас, балки, тафвизут талоқ (талоқ ихтиёрини топшириш) бўлади ва Зайд талоқни хоҳласа талоқ воқе бўлади;

6. Талоқнинг шартини ёнидагилар эшитадиган даража қаттиқ овоз билан айтиш лозим. Агар талоқни баралла айтиб, шартини паст овоз билан айтса, талоқ воқе бўлмайди.

Масала, талоқ ва шартни иккаласини талаффуз қилиш шарт эмас. Шунинг учун талоқни айтиб, истиснони, яъни иншааллоҳни қоғозга ёзса ёки аксинча қилса. Яъни истинони айтиб, талоқни зикр қилса, гарчи ёзган ёзувни ўчириб юборса ҳам талоқ воқе бўлмайди.

Масала, эр талоқни талаффуз қилганидан кейин истиснони айтишдан илгари вафот этиб қолса, бас талоқ воқе бўлади;

7. Истиснонинг маъносини билиш шарт эмас. Шунга асосан, аёлга талоқ қўйгандан кейин кетидан эрнинг оғзидан ўз-ўзидан "Иншааллоҳ" жумласи чиқиб кетса, бас талоқ воқе бўлмайди;

8. Талоқни таълиқ қилишда шак бўлмаслиги. Шак билан талоқ воқе бўлмагани каби шак билан талоқни таъли қилиш ҳам дуруст бўлмайди;

9. Жумлаи шартия билан таълиқ қилинганда бошқа бирор маъно ирода қилинмаслиги. Масалан, эр аёлга: "Ховлига кирсам сен талоқсан" деб, талоқдан ўзга бирор нарсани қасд қилмаслиги лозим;

10. Эр аёлининг талоғини таълиқ қилса, таълиқ қилинган вақтда аёл унинг никоҳида бўлсин ёки иддасида бўлиши шартдир. Шунинг учун бир киши никоҳланишидан илгари бегона аёлга: "Зайд билан кўришсанг талоқсан" деди. Сўнг ўша аёлга никоҳланди ва аёл Зайд билан кўришиб қўйса, унга талоқ воқеъ бўлмайди. Чунки, эр талоқни таълиқ қилган пайтда, аёл никоҳида ҳам, иддада ҳам эмас эди.

فَرَصَّتْ لَهَا هِيَ لَهَا هَلْ نَمُّمُ الْإِذْفَنَاتِ الْفَرَصَّتْ لَهَا نَأَعِي رَشَلِ تَأَيَّلُ كُ نَمُّمُ وَ لَعَمَّ
عُفَّ لَهَا وَ رَزَّضَ لَهَا نَبِيَّ بَرَّادٍ وَهُ أَمَّ أَوْصُخَ غُؤْلُبُ لَهَا وَ لَقَّ لَهَا أَهَا نَرَدَّ أَوْ

"Шариатнинг умумий қоидаларидан маълум бўладиги, тасарруф қилишлик тасарруф қилишликка аҳл бўлган инсонлар тарафидангина дуруст бўлади. Тасарруфга аҳл бўлишни эса, оқил ва балоғатга етган хусусан зарар ва манфаатни ажрата оладиган бўлишлик билан белгиладик" (Фатхул қодир).

أَمَّ سَلَا نَاكَ نِيَّكَ قُوقُ حُمْلُ آفِ دُؤُجُ وُلَا رَطَخَ يَلَعِ أَمُّ وُدَّ عَمَّ طَرَّشَلَا نُوْكَ وَ تَحَّصُ طَرَّشَ وَ
أَلَصَّتْ هُنَّ وَ نُوْكَ وَ وُغَلَّ طَايَخُ لَهَا مَسَّ يَفِي لَمَّ حَمَّ لَهَا لَخَّ دُنَاكَ لِي حَسُّ مَلَا وَ زِيَّجَنَاتِ أَنْ قُوقُ وَ
تَبَّهَدُنْ وَأَوْ وَ تَحُّ وَ كُنَّ مَلَّ هَلَّ وَ قُوكَ كُنَّ لَهَا طَرَّشَ خَلَا أَزَا جُمْلَا وَ بَدَّصُ قِيَّ أَلَا نَأُورُ دُعَلِ أَلَا
يَلَا تَرَا زَفِ أَهَا كُنَّ فُ قُلَا طَا تَنْ أَفِ أَدِي زُ تَرُزُ نِيَّ بِنَجَّ أَلَا هَلَّ وَ قَ أَعَلَفِ... قُلَا طَا تَنْ أَفِ
وَ أَعَشُّجُ وَ أَلَا عَسُّ وَ أَسْفَنَاتِ أَلَا أَلَصَّتْ هَلَّ لَهَا عَشُّ نِيَّ قُلَا طَا تَنْ أَلَا لَقِ هَلَّ وَ قُ
وَ أَدَّحُ وَ أَلَا لِي مَكَّتْ وَ أَلَا دِي كُنَّ أَلَا دِي فَمَّ لَهَا صَافُ وَ أَلَا مَفَّ كَسَمَّ إِيَّ وَ أَلَا نَأَسَلَّ لَقَّ ثُ وَ أَلَا سَاطُ عُ
حَصَّ يَفِي عَمَّ سَيَّ هَيَّ يَلَا هُنَّ دَأُ صَحَّ شَبَّرَقُ وَ لُ تَشِّيَّ حَبَّ أَعُ وَ مَسَمَّ... عَادِنُ وَ أَلَا قَالَطُ

НОАНИҚ МУДДАТГА ТАЛОҚНИ ТАЪЛИҚ ҚИЛИШ

Бир киши ноаниқ муддатга талоқни таълиқ қилиб: "Сени фалон жойга олиб бормасам, талоқсан" деб, ўша жойга аёлини олиб борса, бас талоқ воқе бўлмайди. Агар у ишни қилмаса, яъни аёлини айтган жойига олиб бормаса, умрининг охиригача талоқ воқе бўлмайди. Лекин, эр бу ишни қилмай вафот этса, эрнинг вафоти билан бирга аёлга талоқ воқе бўлади. Чунки, у умрини охиригача ўша ишни қийла олмади. Агар муддатни тайин қилмай хотинига: "Фало ишни қилмасам сен талоқсан" деди. Бу сўзни айтиб вақтни тайин қилмагани учун умрини охиригача талоқ тушмайди.

لُحْدًا مَلِّ نِوًا أَدِيَزْ مَلِّ كُؤْ مَلِّ نِوًا لُثْمِ، أَيَمَدَعِ أَرْمَ اِثْنِ خَلِ طَرَشَ نَاكِ إِذَا مَفِ الْخَبِ
أَدَوْرَبِّ لَطَرَشَ نِوًا مَسْ أَيْ لَلِ ثْنِ خَلِ وَبِ قُوقِحَتَيْ لَبِّ لَحْمِ اِثْنِ وَفَبِ لُطَبَّتِ الْهَانِ إِفِ
إِلَيْ حَتْسُ مَرَبِّ لَطَرَشَ نِوًا كَيْ مَلِّ إِذَا

"Қасамни бузиш шарти манфий иш бўлса, масалан агар Зайдга гапирмасам ёки агар фалон уйга кирмасам талоқсан деса, хотин никоҳидан чиқиб кетиши билан ҳам қасам ботил бўлмайди. Балки, қасамнинг уддасидан чиқишдан ноумид бўлганида ҳам қасамни бузилиши топилаверади. Лекин, қасамни уддасидан чиқишлик шарти муҳол иш бўлмасин" (Раддул мухтор).

КЕЛАСИ ЗАМОН СИҒАСИ БИЛАН ТАЛОҚНИ ТАЪЛИҚ ҚИЛИШ

Келаси замон билан талоқ тушмагани каби келаси замонга талоқни таълиқ қилиш билан ҳам ўша заҳоти талоқ воқе бўлмайди. Лекин, келаси замонга талоқни таълиқ қилганда, ўша ишни келажакда қилиши билан талоқ қўйса талоқ тушади. агар талоқ қилмаса талоқ воқеъ бўлмайди. Масалан, бир киши аёлига: "Фалон ишни қилсанг сенга талоқ қўяман" деса, бас бу билан талоқ воқе бўлмай, бас ўша иш содир бўлса, талоқ қилишга ваъда ҳисобланади. Ҳа, агар эр ваъдага мувофиқ талоқ қўйса талоқ воқе бўлади.

دَعَوْهُ نَأَلْ عَقَيْ مَلِّ يَسْفَنُ قَلَطًا أَنْ

"Ўзимни талоқ қиламан дейиш билан талоқ воқе бўлмайди. Чунки, бу ваъдадир" (Дуррул мухтор).

عَقَيْ مَلِّ قَلَطًا أَنْ تَلَقَفَ كَسْفَنَ يَقَلَطُ لَأَقِ نِوًا: رَهْوَجُ الْهَرَابِ عَوِ
أَنْ أَسْحَتْ سَأَوَّاسَ أَيْ قِ

"Жавҳаратун наййира"нинг иборасида: "Эр аёлига: "Нафсингни талоқ қил" деса, аёл талоқ қиламан деса, қиёс ва истиҳсонга биноан талоқ воқе бўлмайди" (Раддул мухтор).

Келаси замон ўрнига ҳозирги замон сиғасини истеъмол қилиб: "Бу ишни қилмасанг талоқ қўйяпман" деса, шарт топилиши билан талоқ воқе бўлади.

ШАРТ ТОПИЛИШИ БИЛАН ТАЛОҚ ВОҚЕ БЎЛАДИ

Талоқни шартга таълиқ қилинса, шарт топилишига талоқ воқе бўлади.

رَمَّ طَرَشَ لِدْجُو إِذَا... نِي مَيْ لَلِ لُطَبَّتِ يَأَلِ لِحْنَتِ

"Шарт бир маротаба топилиши билан қасам ечилади, яъни ботил бўлади"(Дуррул мухтор).

ШАРТ УРФ ВА ҲОЛАТ ЭЪТИБОРИ БИЛАН БЎЛИШИ

Эр-хотин ўртасида кундузида жанжал чиқиб, аёл уйдан чиқиб кетишни ирода қилди. Кундизида жанжаллашиб уйдан чиқиб кетиш халқ оарсида турли миш-мишларни тарқалишига сабаб бўлади. Эр буни эътиборга олиб аёлга: "Агар уйдан чиқсанг талоқсан" деди. Аёл қўрққанидан уйдан чиқмади. Кеч кирганда яна жанжал чиқиб, эр ғазаб билан уйдан чиқиб кетди. Аёл кундизида турли миш-миш тарқамасин деб ташқарига чиқсанг талоқсан деган эди. Ҳозир кеч кириб, ундай хавф қолмади деб, эрни уйга қайтариш мақсадида эрнинг орқасидан чиқди ва эр томонидан талоққа қўйилган шарт топилиши билан зоҳиран талоқ воқе бўлиши лозим эди. Лекин, талоқ воқе бўлмайди. Чунки, эрнинг мақсади кундизида жанжал сабабли турли гап-сўз тарқамаслиги учун аёлига ташқарига чиқсанг талоқсан деган эди. Кечки пайтга бориб, яна жанжаллашиб, эри ортидан уни қайтариш мақсадида чиқиши эрнинг ниятига мос келмайди. Шунинг учун аёлга талоқ тушмайди. Буни Муфтий Азизурроҳмон таъкидлаганлар. Бундай талоқни талоқу фавр дейилади. Масалан, эр-хотин уй ичида жанжаллашиб қолишди ва аёл ўша заҳоти чиқиб, воқеани эрнинг ота-онасига айтиб бераман деди. Шунда эр: "Уйдан ташқарига чиқсанг талоқсан" деса ва мақсади ҳозир чиқиб жанжални айтиб берсанг деган маънони ирода қилса, аёл ўша заҳоти ташқарига чиқмай бироз муддат ўтгандан кейин чиқса талоқ тушмайди. Чунки, эр хотинни мутлоқ уйдан чиқмаслигини эмас, балки ўша заҳоти чиқиб жанжални айтмаслигини ирода қилган эди. Агар мақсади мутлоқ уйдан чиқмаслиги бўлса, аёл қачон ташқарига чиқса талоқ воқеъ бўлади.

أَرْوَفُ هُلْ عَف .. جِجْ وُخْ لَ لَ دِي رُمَل .. قُلْ اَطْرَتْ نَأْفَ اَلْتَمَ تَجَّحْ نِ اِهْ وَلَوْ قِي فَ تَنْ حَلَّ لَطْرُشْ و
عِي لَع نَأْمِي اَلْ رَادَمْ وَاْفُرْعَلْ عَفَلْ لَكَلْ ذَنْعْ غُنْمَلْ اَهْ دَصَقْ نَأَلْ

"Чиқиб кетмоқчи бўлиб турган аёлга, эри агар чиқсанг талоқсан деган ўринда, талоқ тушиши учун хотин ўша вақтда чиқиб кетиши керак. Чунки, эрнинг мақсади урфда ўша феълдан манъ қилишдир, яъни чиқиб кетмоқчи бўлиб турган пайтидаги чиқиб кетишидан манъ қилишдир. Мутлоқ қачондир чиқишидан манъ қилиш эмас. Қасамдан нима ирода қилингани урфга боғлиқ бўлади" (Дуррул мухтор).

ҲАР ОЙДА ПУЛ ЖЎНАТИБ ТУРМАСАМ ТАЛОҚСАН

Эр ҳар ойда аёлига пул жўнатиб туриш ваъдасини ёзма тарзда бериб, агар пул жўнатмасам аёлим талоқ деса, ҳар ой пул жўнатиши лозим бўлади. Агар пул жўнатмаса, аёлига талоқ воқе бўлади.

сўзини шартга йўйилади, яъни шарт топилса талоқ тушади. Акс ҳолда талқ воқеъ бўлмайди. "Татархония"да ҳам "Муҳит"дан бунинг ўхшаши нақл қилинган. "Валволижия"да агар эр таълиқни ирода қилиб, ўзи пасткаш бўлмаса, талоқ тушмайди дейилган" (Раддул муҳтор).

ТАЪЛИҚНИ АКСИНИ ҚИЛИШ БИЛАН ТАЛОҚ ВОҚЕ БЎЛМАЙДИ

Зайд аёлига: "Менга нон пиширсанг талоқсан" деса, аёл овқат пиширса, талоқ бўлмайди. Шунингдек, Зайд аёлига: "Ҳайз ҳолатда онангникига борсанг талоқсан" деса, аёл пок ҳолатда борса, талоқ воқе бўлмайди.

صَحِيحَتْ وَأَلْحَدَتْ سَحْقًا لَطَتْ مَلِكُضَيْحٌ وَأَرَادَ لَلْوُحْدِ قَلِاطَتْ أَنْ: حَبَّالِ يَفَ.
"Баҳр"да, эр аёлига: "Ховлига киришинг билан ёки ҳайз кўришинг билан талоқсан" деса, ховлига кирмагунича ёки ҳайз кўрмагунича талоқ воқе бўлмайди" (Раддул муҳтор).

ЭР ТОМОНГА НИСБАТ БЕРИЛГАН ШАРТНИ БОШҚА КИШИ БАЖАРИШИ

Аёл онасиникига кетиб қолган бўлса, эр унга: "Агар сени уйимга олиб келсам талоқсан" деса ва аёл ўзи борса ёки қариндошларидан бирортаси олиб келиб қўйса, талоқ воқе бўлмайди.

Эр аёлига: "Сенга кийим-кечак ёки зеб-зийнат олиб берсам талоқсан" деса-ю, бошқа киши уларни аёлга олиб келиб берса, талоқ воқе бўлмайди. Чунки, шарт топилмагани учун талоқ ҳам рўёбга чиқмайди.

رَمُّ طَرَشَلٍ دَجُ وَأَذَى نِيْمِي لَلْحَنْتَ.

"Шарт бир марта топилиши билан қасам ечилади" (Дуррул муҳтор).

دَحْ أَوْ سَفَنَبَ رَخَّ آبِنَاجٍ نَمُ نَأْلُفَ آجَفُ قَلِاطَتْ نَأْفَ عَسَلِ يَبَوَثُ يَدْرَتَ مَلْنُ
ثَنْ حَيَّي آلِ أَوْغَفَدَلَبَقَبَوَثَلِ.

"Агар кийимимни ҳозир қайтармасанг талоқсан деса, хотин кийимни эрга топширишидан олдин бошқа томондан бир киши ўз ихтиёри билан келиб кийимни олса, эр қасамхўр бўлмайди" (Раддул муҳтор).

УМАРНИНГ ФАРЗАНДЛАРИГА ЕР БЕРСАМ АЁЛИМ ТАЛОҚ

Бир киши: "Умарнинг авлодларига ер берсам аёлим талоқ бўлсин" деб, Умарнинг куёвига ер берса, у кишининг аёлига талоқ воқе бўлмайди. Чунки, куёв фарзандлар ичига кирмайди.

МУТЛОҚ ЖУМЪА ЛАФЗИ БИЛАН КЕЛАСИ ЖУМЪА ХОСЛАНМАЙДИ

Бир киши қарзини сўраб келган одамга қараб: "Жумъа куни қарзни бермасам аёлим талоқ бўлсин" деб, биринчи жумъа қарзни бермай, иккинчи ёки учинчи жумъа қарзни адо қилса, аёлга талоқ воқе бўлмайди. Чунки, жумъа сўзи мутлоқ айтилди. Фикҳ китобларида ушбу мавзуга доир қуйидаги қоидалар келтирилган:

هَقَالُطِ يَلَعِي حَيَّي قَلِطُمُ لَ.

رَأَاهُ لَوْلَى لَيْلَى لَعَلَّ عَوْفٌ قَلَّ طَرِثَتْ نَأْفُ أَنْ أَلْفُ مُلْكُ مَوِي لَأَقُ وَّل

"Агар (эр аёлига) фалончига капирган куним талоқсан деса, кундизини ҳам кечасини ҳам ўз ичига олади" (Раддул мухтор).

ШАРТГА МУВОФИҚ ИШНИ ЯШИРИН ТАРЗДА ҚИЛИШ БИЛАН ТАЛОҚ ВОҚЕ БЎЛАДИ

Эр аёлга: "Хамр ичсам ёки нарқотик моддаларни истеъмол қилсам талоқсан" деб, яширин тарзда, ҳеч қандай гувоҳсиз уларни истеъмол қилса, бас унинг аёлига талоқ воқе бўлади.

رَمَّ طَرَّشَ لِدِحْ وَأَذَى نِي مَيَّ لَأَلَّ حَنْتَ

"Шарт бир маротаба топилса, қасам ечилади" (Дуррул мухтор).

ТАЛОҚ ҚЎЙИШ ШАРТИГА КЎРА МАҲРДАН ВОЗ КЕЧИШ

Хотин эри билан келишиб: "Агар менга талоғимни берсанг маҳримдан воз кечаман" деди. Шунга биноан эр аёлига талоқ қўйди ва ундан кейин хотин маҳримни воз кечмадим деб, сўзидан қайтса, эрдан талаб қилинган талоқ воқе бўлмайди.

МАҲРНИ КЕЧГАНДАН КЕЙИН ТАЛОҚ

Аёл эрга: "Маҳрдан воз кечдим. Энди мени талоқ қилинг" деди. Унга жавобан эр: "Сени талоқ қилдим" деди. Бас, талоқ воқе бўлади. Аёл бундан кейин маҳрни воз кечмадим деб, туриб олса, унга эътибор берилмайди. Талоқ тушиб, маҳр бекор бўлади.

رَمَّ طَرَّشَ لِدِحْ وَأَذَى نِي مَيَّ لَأَلَّ حَنْتَ

"Шарт бир маротаба топилса, қасам ечилади" (Дуррул мухтор).

ОТАНИНГ УЙИГА У ВАФОТ ЭТГАНДАН КЕЙИН БОРИШ

Эр аёлига: "Агар отангни уйига борсанг талоқсан" деди. Аёл қачон отаси уйига борса, талоқ воқе бўлади. Гарчи ота вафот этгандан кейин борса ҳам. Чунки, ота вафот этгандан кейин ҳам у уй урфда отанинг уйи дейилади.

وَهُ رَبَّتْ عُمْلَانَّ أَنْ هَانْ عَمَّ فَرُعْ لَى لَعْنِ أَمِّي أَلْ أَانْ بَعَدَ عَاقٍ نَّ كَلَّ رَهَ طَكَلَدَ تَمَّ لَعِ أَدِ
لَى مَسْمُ لَأَطْفَلْ لَأَنْ مَ فَرُعْ لَى فِ دُوصُ قَمْلَى لَى عَمْلَى

"Агар буни билган бўлсанг, қасамларнинг асоси урфга биноандир деган қоиданинг маъноси, айтилган сўздан урфда нима қасд қилинса ўша нарса эътиборга олинади деганидир" (Раддул мухтор).

أَهُنْ كُسَيَّ رَادَ أَوْ لَطْمٌ هُرَادَفِ دِي زَرَادُ لُحْدِي أَلَّ فَ لَحِ أَدِ هَنْ أَمَّ لَعِ

"Билгинки, Зайднинг уйига кирмайман деб бир киши қасам ичса, унинг мутлоқ ховлиси, яъни яшаб турган ховлиси ирода қилинган бўлади" (Раддул мухтор).

БИР ОЙГАЧА КЕЛМАСАНГ ТАЛОҚСАН

Аёл эрнинг рухсатисиз ота уйига қочиб кетиб қолса, шунда эр аёлга: "Агар бир ойгача келмасанг талоқсан" деб шарт қўйса ва ҳали бир ой ўтмай эр вафот этиб қолса, мазкур суратда аёл бир ойнинг ичида ўз уйига келган бўлса, ҳеч қандай гап-сўз йўқ. Борди-ю, келмаган бўлса талоқ воқе бўлади. Гарчи, эри вафот этганлиги туфайли келмаса ҳам. Унинг самараси шу бўладики, аёл бир ой ичида келмаганлиги сабабли талоқ бўлиб, тариқадан маҳрум бўлади ва эрнинг молидан ўз маҳринигина олиши мумкин бўлади. Агар аёл бир ой ичида ўз уйига келса ва эр вафот этса, вафот иддасида ўтиради ҳамда эридан мерос олади.

БАЛОҒАТГА ЕТМАГАН БОЛАНИНГ ТАЪЛИҚИ ЭЪТИБОРГА ОЛИНМАЙДИ

Балоғатга етмаган бола аёлининг талоғини шартга таълиқ қилса, унга эътибор берилмайди. Чунки, унинг таълиқи талоқ каби эътиборга олинмайди.

Шунингдек, бир киши балоғатга етмаган болага: "Рухсатсиз фалон муддатгача кетиб қолмайсан. Агар кетиб қолсанг аёлинг сенга ҳаром бўлади" деб, шарт қўйиб уйлаб қўйса, сўнг бола рухсатсиз ўша муддат ичида кетиб қолса, унинг аёлига талоқ воқе бўлмайди. Чунки, қўйилган шарт лағв (бекор) ҳисобланади.

БИР КИШИНИ ТАЛОҚҚА ЭГА ҚИЛИШ ЁКИ УНИНГ РОЗИЛИГИГА ТАЛОҚНИ ТАЪЛИҚ ҚИЛИШ

Бир киши қайсидир кишилар розилигига талоқни муъаллақ қилди. Масалан, эр аёлига: "Агар онам хоҳласа, аёлим талоқ" ёки "Онамни ўзимдаги талоққа эга қилдим. Қачон онам хоҳласа, талоқ қилади" деса ва она ўғлини аёлини талоқ қилишни хоҳласа, бас талоқ воқе бўлади. Ҳақиқатда, бу таълиқ эмас, тафвиздир.

وَيُضْمَبُ لَطَبَيْ وَهَيْلِي دَلِ الرَّشَلِ لَعِ وَهُوَ فَرَشِ نَالْفِ دَيْبِ تَأْرْمِ أَرْمِ لَاقِ وَوَيُ
يُفَالُ فِي أَذْكَ مَلْعِ أَلْبِ

"Агар (эр) аёлимнинг иши бир ойгача фалон кишининг қўлида деса, айтилган сўзга яқин бўлган ой эътиборга олинади. У ойнинг ўтиши билан (фалончи эрнинг сўзини билмаса ҳам) қасам ботил бўлаверади. "Кофий"да шундай дейилган" (Фатвои ҳиндия).

ضِي وَفَاتِ وَهُوَ فَكَئِلِ لَكَ ذَلَعِ دَقَفِ تَأْرْمِ أَرْمِ لَاقِ وَوَيُ

"Агар (эр) бир кишига: "Аёлимни талоқ қил, бу ишни сенга топширдим" деса, бу тафвиз бўлади" (Фатвои ҳиндия).

БАЛОҒАТГА ЕТМАГАН БОЛАНИНГ ВАЛИЙСИ БИРОР ШАРТГА ТАЛОҚНИ ТАЪЛИҚ ҚИЛИШИ

Қизнинг валиси боланинг валисига бир неча шартларни қўйиб, никоҳлаб берса, масалан, қизнинг валиси балоғатга етмаган эрнинг валисига: "Фалон муддатгача шу ишни қилмасангиз мен валиси бўлган балоғатга етмаган қизалоққа талоқ бўлади" деса ва белгиланган муддатда боланинг валиси у шартларни бажара олмаसा, бас балоғатга етмаган боланинг аёлига талоқ воқе бўлмайди. Чунки, талоқ бериш ҳақи валида йўқ. Шунингдек, талоқни таълиқ қилиш ҳам.

قَالَ لِبَابِ دَخْ أَوْ نَمَلٍ قَالِ طَلَاةَ حَامٍ نَبَا شِي دَجَلِ وَدَبَعَةَ أَرْمِ أَيْ لَعَى لَوَمْلًا قَالِ طُغَيْ قِي أَلِ
أَقْهَارُمُ وَلَوْ بِيَّ صَلَاو... نُونُ حَمَلٍ أَوْ خَلِ

"Ибн Можа раҳматуллоҳи алайҳдан "Талоқ билагидан тутган кишигадир" деб ривоят қилинган ҳадисга биноан мавло томонидан қулининг аёлига қўйилган талоқ воқе бўлмайди. Гарчи эр мажнун, гўдак ва ўспирин бўлса ҳам" (Раддул мухтор).

وَأَجَّ وَرَتِ أَيْ تَمَّ أَيْ لَعَى قَالِ عَوَّ أَرْمِ أَوْ بَأْ عَجَّ وَرَ إِذَا مَفِيهِ عَوْقٌ وَمَدَّ عِبْتُ تَيْتُ فَأَدَقُّ وَ: لَأَقِ
أَلَّ وَأَقِي لِعْتِ لِبَابِ أَمَلِ أَعَجَّ وَرَتِ فَرَبِّ كَفِ أَدَكْفِ أَيْ لَعَى رَسَاتِ

"Бир кишининг отаси ўғлини бир аёлга никоҳлаб: "Агар бу хотиннинг устидан бошқа хотинга уйланса ёки бунинг устидан бошқа чўридан фарзанд кўрса фалон бўлсин" деб таълиқ қилса, бола катта бўлгач, отаси таълиқ қилганлигини билиб ёки билмай бошқасига уйланса, талоқ тушмаслигига фатво бердим" (Раддул мухтор).

МЕНИ АЁЛИМ ОЙДАН КЎЗАЛ БЎЛМАСА, УНГА ТАЛОҚ ДЕЙИШ

Бир киши: "Мени аёлим ойдан кўзал бўлмаса, унга талоқ" деса, у билан аёлга талоқ воқе бўлмайди. Чунки, инсон махлуқотнинг шарафлиси ва гўзалидир. Шу боис дунёда хоҳ у оқ ёки қора бўлсин инсондан кўзал бирор нарса йўқ.

قُلْ طَاتٌ مَلٌ قُلْ أَطْرَتْ نَأْفَ رَمَقُلْ أَيْ مَنَنْ سَحْ أَلْ كُفَّ وَ نُونُ كَيْ مَلٌ نٌ

"Юзинг ойдан чиройли бўлмаса, талоқсан (дейилса, аёлга) талоқ тушмайди" (Фатаво Рамлий).

ФАЛОН ИШНИ ҚИЛМАСАМ МЕНГА УЧ ТАЛОҚ

Бир киши талоқни зоҳиран ўз томонига мансуб қилиб: "Фалон жойга бормасам ёки фалон ишни қилмасам, бас менга талоқ бўлсин" деса, бас бу билан унинг аёлига талоқ воқе бўлади. Чунки, эр томонидан ўзига-ўзи талоқ нисбатини бериши, талоқни воқе қилиш ҳисобланади. Лекин, эр аёлга: "Талоқ бериш мени зиммамда" деса, бу билан аёлга талоқ воқе бўлмайди.

قَالَ طَلَا بِيَّ لَعَى وَ، يَنْ مَزَلِي مُرَحَلًا وَ، يَنْ مَزَلِي قَالِ طَلَا: لَعَى مَعْتَسُمًا لِي ظَا فَلَ أَلِ نَمَو
فِرْعُلْ لِي لَعَى نِي نَبَا لَعَى قِي فَمُرَحَلًا لِي لَعَى وَ

"(Қўйидагилар талоқда) ишлатиладиган лафзлардандир: талоқ мени лозим

тутди, ҳаром мени лозим тутди, зиммамда талоқ қўйиш бор, менга ҳаром. (Бас, булар билан) урфга биноан ниятсиз ҳам талоқ воқе бўлади" (Раддул мухтор).

عَقَيْ مَلَّيَّ لَعْلَعُ كُفَّالَطَّ لَأَقُ وَّلَو

"Агар (эр аёлига) талоғинг менинг зиммамда деса, бу билан талоқ воқе бўлмайди" (Раддул мухтор).

ТАЛОҚ ТУШИШНИ ХАТ ЕТИБ БОРИШИГА ТАЪЛИҚ ҚИЛИШ

Агар эр талоқномада: "Хатим сенга етиб борса, сен талоқсан" деган шартни қилса, хат қачон аёлга етиб борса, у хоҳ хатни ўқисин ёки ўқимасин ўша заҳоти аёл талоқ бўлади ва шу пайтддан идда ҳам вожиб бўлади. Таълиқ қилиб ёзилган талоқларда хатни ёзиши билан талоқ воқе бўлмайди. Агар таълиқ тарзда эр талоқнома ёзиб аёлга юборса, сўнг хат йўлда йўқолиб қолса, аёлга умуман талоқ воқе бўлмайди. Чунки, талоқ хатни аёл қўлига етиб боришига таълиқ қилингандир. Бу таълиқ эса, хатни йўлда йўқолиб қолганлиги боис топилмади.

Масала, эр томонидан ёзилган талоқнома аёл қўлига етиб бориш ўрнига ота қўлига етиб борса ва ота уни ўқиб ёки ўқимай йиртиб юборса, ота агар қизи муомаласига аралашган бўлса, талоқ воқе бўлади. Чунки, ота қўлига етиб келган хат гўё уни қизига етиб борган ўрнида дейилади. Агар ота қизи билан куёви ўртасидаги муомалага дахли йўқ бўлса, қиз қўлига хат етиб бормагунича талоқ воқе бўлмайди. Гарчи хат ота қўлига етиб борсада.

Ота хат билан танишиб, йиртилган хатни қизи қўлига тутса ва гарчи хат бўлақларга бўлиниб кетган бўлсада, уни бир жойга жамлаб ўқишни иложи бўлса, талоқ воқе бўлади. Агар йиртилган хатни бир-бирига ёпиштириб, ўқишни иложи бўлмаса, талоқ воқе бўлмайди.

Масала: Эр талоқни хатни аёлга етиб боришига таълиқ қилса ва хаттда "талоқ" сўзини ёзиб бўлгандан кейин, уни ўчириб юбориб, хатни почтага топширса ва хат аёл қўлига тушишига аёлга талоқ воқе бўлади. Хатни аёл ўқиши шарт эмас.

ВАФО УМИДИГА КЎРА ТАЛОҚНИ ТАЪЛИҚ ҚИЛИШ

Бир киши қасам ичиб: "Фалон кишидан умидимни уздим. Агар умид қилсам аёлим талоқ бўлсин" деса, бас қасам ичувчи шахсдан: "Дилингда умид борми" деб сўралади. Агар озгина бўлса ҳам бор деса, аёлига ражъий талоқ воқе бўлади. Агар умидим умуман йўқ деса, талоқ воқе бўлмайди.

تَلَّخْ دُونَ: وَتَأْزِمَ لَوْ قَيْ نَأْنُ لِنْتِمَ أَقْفَاتِ طَرَّشْ لَبِي قَعَّ عَقُ وَ طَرَّشْ لَإِي لُفَاضاً إِذْ أَوْ قَلَّ طَرَّشْ نَأْفَ رَادَلْ

"Агар (эр аёлининг талоғини) шартга изофа қилса, шарт кетидан бил

иттифоқ талоқ воқе бўлади. (Эр) аёлига: "Агар ховлига кирсанг талоқсан" дейиши каби (Ушбу ҳолатда шарт топилиши билан талоқ воқе бўлади)" (Фатвои ҳиндия).

ТАЛОҚДАН БОШҚА НАРСАЛАРГА ТАЪЛИҚ ҚИЛИШ БИЛАН ТАЛОҚ ВОҚЕ БЎЛМАЙДИ

Талоқ лафзини очиқ-ойдин ёки киноя тарзда айтмай бошқа нарсага таълиқ қилиш билан талоқ воқе бўлмайди. Масалан, бир киши аёлига: "Мен сенга яқинлик қилсам, онам ёки синглимга яқинлик қилган бўлай" деб, аёли билан қўшилса, бас талоқ воқе бўлмайди. Чунки, бу ерда на талоқ сўзи ишлатилган ва на унга далолат қилувчи киноя сўзлар ишлатилган.

НИКОҲ ТОМОНГА НИСБАТ БЕРИБ ТАЪЛИҚ ҚИЛИШ

Никоҳдан олдин таълиқ қилинган талоқ эътиборга олинмайди деб юқорида ўтилди. Билинг-ки, талоқ ва талоқни таълиқ қилиш учун никоҳ шартдир. Никоҳдан олдин унга нисбат бериб, талоқни таълиқ қилинса ва шарт рўёбга чиқса, жазо ҳам унга тартиб топади. Масалан, бир киши бегона аёлга: "Мен сенга уйлансам талоқсан" деб, шарт қўйса ва унга уйланиб шартни рўёбга чиқарса, жазо, яъни талоқ воқе бўлади.

وَأَقُولُ طَرَسْتُ أَنْفَ تَبَّهَذَا نِوَاً وَتَدْتُمْ وَأَوْتَحُوكُنْ مَلَّهَ وَوَقَّكَ... عَقِي قَحُّ كُجْمَلِ الْهُطْرَشِ
وَأَذْكَفِ نِّيْغَمَلِ كُتْ كُجْمَلِ نِوَاً وَأَذْبَعِ تَكَلَمَ نِوَاً... عَقِي قَحُّ خَلَلِ كُجْمَلِ الْهُطْرَشِ الْهُطْرَشِ
قُولُ طَرَسْتُ أَنْفَ كُتْ حَكَنْ نِوَاً وَأَذْكَفِ نِّيْغَمَلِ كُجْمَلِ الْهُطْرَشِ الْهُطْرَشِ

"Талоқ қўйишнинг шарти ҳақиқатда унга молик бўлишдир... масалан, ўз никоҳидаги ёки иддадаги аёлига: "Агар кетсанг талоқсан" деса ёки ҳақиқий милкка нисбатини беришдир. Масалан, бир қулга молик бўлсам ёки муайян бир кишига сени сотиб олсам фалонсан деса ёки ҳукмий милкка нисбатини беришдир. Масалан, бирор бир аёлга уйлансам ёки сенга уйлансам талоқсан дегани каби (шарт топилиши билан талоқ воқе бўлади)" (Раддул мухтор).

ШАРТ ЛАФЗЛАРИ ВА УЛАР ОРАСИДАГИ ФАРҚ

Араб тилида шарт сифатида ишлатиладиган лафзлар "ин (агар)", "иза (агар)", "из ма (қачонки)", "матаа (қачон)", "матаа ма (қачонки)", "куллу (ҳар)", "кулла ма (ҳар қачон)" кабилардир. "Кулла ма" лафзидан ўзга юқорида ўтган шарт предлоглари такрорни ифодаламайди. "Кулла ма" эса, такрорни ифодалайди. Демак, такрорни ифодаламайдиган лафзлар билан талоқ таълиқ қилинса ва шарт бир марта топилса, қасам ва таълиқ тугайди. Кейинчалик яна шарт топилса, жазо рўёбга чиқмайди. Масалан, бир киши "кулла ма"дан бошқа "ин (агар)", "иза (агар)", "из ма (қачонки)" каби лафзлар ёрдамида талоқни таълиқ қилиб аёлига: "Агар уйга кирсанг

талоқсан" деса ва аёл уйга кирса, шарт рўёбга чиққанлиги учун аёлга талоқ воқе бўлади. Агар эр аёлга иккинчи марта никоҳланса ва у аёл эр олдин кирма деган уйга кирса, талоқ воқе бўлмайди. Чунки, "кулла ма"дан бошқа шарт предлоглари такрорни ифодаламайди.

دَجُّوْ اِذَا فَلَاحٌ اِلَّا هُوَ يَفِي فَاَمَّ يَتَمَوَّوْ اَمَّ لُكَّوْ لُكَّوْ اَمَّ اِذَا وَاِذَا وَاِذَا وَاِذَا طَّرَّشَلَا طَّرَّشَلَا
لَا اَغْفَالَا مِيْمَغَت يَضْتَقَات اَهَّ اِنْفَا مَلُّك يِفَا اِلَّ نِيْمِيْلَا تَهْتَنَّاوْ تَلَّخْنَا طَّرَّشَلَا

"Шарт лафзлари ин, иза, иза маа, куллу, кулла маа, мата ва мата маалардир. Ушбу шартлар билан бирор нарсага қасам ичилса, шарт топилиши билан қасам тугайди. Лекин, кулла маа лафзи бундан мустаснодир. Чунки, у лафз феълни умумий бўлишини тақозо қилади"(Қудурий).

Бир киши бегона аёлга такрорни ифодаламайдиган шарт предлогларидан фойдаланиб, талоқни таълиқ қилса ва унга никоҳланса, талоқ воқе бўлади. Агар унга иккинчи марта никоҳланса, талоқ воқе бўлмайди.

اَلْوَ اَلْكَ لِمَّ اِي فُ طَّرَّشَلَا دَجُّوْ ءَاوَسُوْ اَقْلَطْمُ خَلَّ اِنِّيْمِيْلَا لَخَّنَتَوْ

"Шарт мулкда топилсин ёки мулкдан ташқарида топилсин қасам ечилади" (Раддул мухтор).

ТАЪЛИҚНИНГ БОҚИЙ ҚОЛИШИ ВА ТУГАШИНННГ ЯНА БИР СУРАТИ

Қоидага биноан талоқ таълиқ қилинган шарт бир марта топилса, хоҳ никоҳ мабойнида бўлсин ёки никоҳдан ташқарида бўлсин, шу билан таълиқ тугайди. Шу қоида замирида яна бир масала бор-ки, агар бир киши талоқни шартга таълиқ қилгандан кейин, шарт топилишидан олдин аёлига боин талоқ қўйса, бас бунинг икки сурати мавжуд. Биринчиси, талоқ воқе бўлганидан кейин шарт боқий қолади; иккинчи сурати, шарт боқий қолмайди.

Аввалгиси шуки, эр хотинини боин талоқ қилди ва шу вақтда шарт топилмади, бас шарт боқий қолади. Шунга биноан агар эр иккинчи марта аёлини никоҳига олса ва шарт топилса, иккинчи талоқ воқе бўлади.

Иккинчи сурат шуки, боин талоқ қилинган аёлда никоҳ қилишдан илгари талоқ таълиқ қилинган шарт топилса, бас таълиқ шу билан тугайди. Агар эр иккинчи марта аёлни никоҳига олса ва иккинчи бор талоқ таълиқ қилинган шарт топилса, бас талоқ воқе бўлмайди. Чунки, таълиқ никоҳдан олдин тугаган эди ва у таълиқ аёл эрнинг никоҳида эмаслигида топилгани учун талоқ воқе бўлмайди. Зеро, талоқ тушиши учун аёл эрнинг никоҳида ёки иддасида бўлиши керак эди.

ثَالثُ لَلْاَغْقِي اَلْوَرَّادِلَا لُخَدَّتْ نَا دَارَافَا اَثَا لَثُ قِلَا طَرَّشَلَا تَنَافَا رَادِلَا تَلَّخَدُّوْ اِنْفَا
اَلْوُنِّيْمِيْلَا لَطَّبِي يَّتَحَا رَادِلَا لُخَدَّتْ فَا هُتَّ دَعَا يَضَقُّوْ تَوَّ دَحَاوَا هَا قَلَّطِي نَا هُتَّ لَلْيَحَفَا
نِيْمِيْلَا اِنَّا طَبَّلَا يَشُّغْقِي اَلرَّادِلَا تَلَّخَدُّوْ اِنْفَا هَا جُّوْرَتِي مَّتُّ ثَالثُ لَلْاَغْقِي

"Агар (эр аёлига) ховлига кирсанг уч талоқсан деса ва аёл ховлига

киришни ирода қилиши билан талоқ воқе бўлмайди. Унинг ҳийласи, аёлни бир талоқ қилиб, иддаси ўтади ва иддаси чиққач ховлига киради. Шу билан қасам ечибли, уч талоқ воқе бўлмайди. Сўнг эр ўз аёлига уйланади ва шундан кейин қасам ичилган уйга аёл кириши билан қасам ботил бўлгани учун ҳеч нарса воқе бўлмайди" (Дуррул ҳуккам).

ҲИЙЛАНИНГ СУРАТИ

Бир киши уч талоқни бирор шартга таълиқ қилиб аёлига: "Агар отангни уйига борсанг уч талоқ" деса ва у эр аёлини ота уйига бориб келишини ҳам, уч талоқ тушмаслигини ҳам хоҳласа, эр юқорида ўтган иккинчи суратга биноан иш тутади. Шарт топилишидан олдин эр аёлига бир боин талоқ беради ва идда тугагандан кейин аёл отаси уйига бориб келади ёки бир ражъий талоқ беради. Идда тугаши билан ражъий талоқ боинга айланади ва аёл отаси уйига боради. Эр шундан кейин иккинчи никоҳ билан у аёлга уйланса ва талоқ таълиқ қилинган шарт топилса, бас талоқ воқе бўлмайди. Лекин, бу ҳийла "кулла ма ҳар қачон" сўзидан ўзга шарт предлоглари учундир. Чунки, "кулла ма"га бу ҳийла ўтмайди.

ثالث الغاي والو رادلا الخدت ن ادأرف اثالت قراط تنأف رادلا تلخ دن : لاق ن إف
الو نيم ل ل ل ط ب ي ت ح رادلا الخدت ف اءت دع ي ض ق ن ت و ة د ح او اء ق ل ط ي ن ا ء ت ل ي ح ف
ن ن ي م ل ل ن ا ل ط ب ل ء ي ش ء ق ي ال رادلا تلخ دن إف اء ح و ز ت ي م ث ، ثالث الغاي ق ي

"Агар (эр аёлига) ховлига кирсанг уч талоқсан деса ва аёл ховлига киришни ирода қилиши билан талоқ воқе бўлмайди. Унинг ҳийласи, аёлни бир талоқ қилиб, иддаси ўтади ва иддаси чиққач ховлига киради. Шу билан қасам ечибли, уч талоқ воқе бўлмайди. Сўнг эр ўз аёлига уйланади ва шундан кейин қасам ичилган уйга аёл кириши билан қасам ботил бўлгани учун ҳеч нарса воқе бўлмайди" (Дуррул ҳуккам).

Агар ҳийла қилингандан кейин идда вақтида аёл отаси уйига бориб келса, таълиқ қилинган уч талоқ воқе бўлади. Чунки, идда мабойнида бир томондан аёлда никоҳ боқий ҳисобланади.

ة و ن ي ب ة ن ئ ا ب ر ي ص ت ة د ع ل ل ا ح ر ا د ل ا ت ل خ د و ل ه ن ا ي ل ا ه ب ر ا ش ا ة د ع ل ل ي ض ق ن ت و
ا م ك ح ك ل م ل ا ء ا ق ب ل ة ي ل ح م ل ل د و ج و ل ه ط ل غ م

"Идда ўтайди" деган мусаннифнинг сўзидан мурод, аёл иддадалигида қасам ичилган ховлига кирса муғоллаза боин талоқ воқе бўлади. Чунки, ҳукман мулк топилгани учун талоққа маҳал мавжуддир" (Умдатур риоя).

"КУЛЛА МА (ҲАР ҚАЧОН)" ЛАФЗИ БИЛАН ТАЛОҚ ҚИЛИШ

"Кулла ма" лафзидан бошқа барча шарт лафзлари билан бир талоқ воқе бўлади. Чунки, "кулла ма" лафзи такрорни ифодалайди. Шу боис "кулла ма (ҳар қачон)" лафзи билан талоқ таълиқ қилинса ва у шарт топилиши билан талоқ воқе бўлади ва то уч талоқ мукаммал бўлгунича таълиқ боқий

қолавереди ва ҳар сафар шарт топилганда талоқ тушавердаи. Хоҳ у шарт идда ичида бўлсин. Чунки, "кулла ма (ҳар қачон)" лафзи билан таълиқ қилинган талоқ мавжуд никоҳ милки доирасида бўлади ва мавжуд никоҳ милки доираси уч талоқ билан тугайди. "Кулла ма" лафзи билан талоқ таълиқ қилингандан кейин уч талоқ воқе бўлиб, аёл шаръий ҳалолодан кейин аввалги эрига тегса, аввалги никоҳда қўйилган шарт ўз ниҳоясига етади. Масалан, бир киши аёлига: "Ҳар қачон уйга кирсанг талоқсан" деса ва аёл уйга кирса, бир талоқ воқе бўлади. Аёл иккинчи марта кирса, иккинчи талоқ, учинчи марта кирса, учинчи талоқ воқе бўлади. Ушбу аёл шаръий ҳалолодан кейин аввалги эрига тегиб, аввалги никоҳда талоқ таълиқ қилинган уйга кирса, бас талоқ воқе бўлмайди. Чунки, аввалги никоҳ милкида қилинган таълиқ иккинчи никоҳ милкига таъсир кўрсатмайди.

Шунингдек, бир киши аёлига: "Ҳар қачон уйга кирсан талоқсан" деса ва у аёл уйга кирса, бас бир ражъий талоқ воқе бўлади. Лекин, бир ражъий талоқдан кейин аёлига қайтмаса ва аёл идда ўтириб, боин талоқ бўлиб, бошқа эрга турмушга чиқса ҳамда у иккинчи эр ҳам унга талоқ қўйса ва аёл аввалги эрига тегиб, талоқ таълиқ қилинган уйга кирса, талоқ воқе бўлмайди. Чунки, янги милк билан аввалги милкдаги шарт бекор бўлади.

ثالثا دعوى لحننت هناف ام لك يف الة رقم طرشلل دجو اذا ني مي لال لحننت اه يف ف
اه ك ن نا ع ق ي ال ف ق ي ل ع ت ل ال ط ب ب ني مي لال ن ال ط ب ني مي لال لال ح ن اب دارم ل
ام لك هناف اذك تناف كت جوزت ام لك وحن جوزت لال ىل ع تلخدا اذا ال رخا جوز دع
رخأ جوز دعب ناك ناو ق ل ط ت .

"Талоқни шартга таълиқ қилинганда бир мартаба шарт топилиши билан қасам ечилади. Лекин, куллама лафзида уч талоқ воқе бўлганидан кейин қасам ечилади. Қасам ечилади деганидан мурод, таълиқ ботил бўлиши билан қасам ҳам ботил бўлади деганидир. Агар уч талоқдан кейин бошқа эрга тегиб шаръий ҳалолодан кейин аввалги эрига турмушга чиқса ва аввалги шарт топилса талоқ воқе бўлмайди. Лекин, куллама сўзини уйланишга тегишли қилиб айтилса, яъни қачон уйлансам талоқсан дейилиса, шаръий ҳалолодан кейин ҳам куллама лафзи ботил бўлмайди" (Шарҳул виқоя).

فول ح م ل ن ال ك لذو ثالثا دعوى لحننت هناف ه لوق ىل ع ع ي ر ف ت ع ق ي ال ف ه لوق
ك ل م ي ف ه ر ث ا ى ق ب ي ال ف ثالثا ل اب ك لذ ى ه ت نا د ق و ك ل م ل ا اذ ه ق ا ل ط و ه ا م ن ا ه ي ل ع
م ل اذا م ك ح ل ا اذ ه نا ه ل ص ا ح و ع ق ي ال ف ه لوق ن م ء ا ن ث ت س ا خ ل ا اذا ال ه لوق و د ي د ج
ق ل ا ط ت ن ا ف ك ت ح ك ن ا م ل ك ه لوق ك ك ل م ل ب ب س ىل ع تلخدا ن ا ف جوزت لال ىل ع ل خ د ي
ا ه ب جوزت لك دعب اه ي ل ع ق ا ل ط ل ا ع ق ي ف ح ا ك ن لك دعب ق ا ل ط ل ا ع و ق و ت ا د ا ف .

"Талоқ тушмайди дегани учтадан кейин қасам ечилади деган сўзига қўшимча бўлиб, бундай бўлиши, чунки қасам ичилган нарса ўша милкнинг

талоғи эди. Учта билан у милк тугади. Бошқа эрга тегиб янги никоҳлангач, эски милкнинг асари янги милкда боқий қолмайди. Лекин қачонки сўзи талоқ тушмайди деган сўзига истисно бўлиб, унинг хулосаси шуки, талоқ тушмаслик ҳукми "ҳар қачон" сўзи "уйлансам" сўзига кирмаган вақтдадир. Агар ҳар қачон уйлансам деб, милкнинг сабабига кирса масалан, ҳар қачон сенга уйлансам сен талоқсан деса, ҳар бир никоҳдан кейин талоқ тушишини ифода қилади. Қачон бўлмасин унга никоҳланса, унга талоқ тушаверади" (Шарҳул виқоя).

"КУЛЛА МА" ЛАФЗИНИ НИКОҲГА БОҒЛАБ ТАЛОҚНИ ТАЪЛИҚ ҚИЛИШ

"Кулла ма" лафзига доир ҳукмлар юқорида баён қилинди. Лекин, "кулла ма" лафзини никоҳга боғлаб, бир бегона қизга "ҳар қачон сенга никоҳлансам талоқсан" деб, талоқни никоҳга боғлиқ қилса, доимий тарзда никоҳ ўқиш билан талоқ воқе бўлаверади. Бу юқорида ўтган "кулла ма" билан боғланган шартлар каби уч талоқ билан тугамайди. Балки, абадий тарзда никоҳ ўқилишига талоқ воқе бўлаверади.

Масалан, бир киши: "Ҳар қачон уйлансам хотиним талоқ" деса, неч маротаба никоҳланса, ўшанча талоқ воқе бўлаверади. Гарчи, уч талоқ воқе бўлгандан кейин бошқа эрга тегиб, кейин аввалги никоҳланган эркакка никоҳланса ҳам.

Шунингдек, бир киши мутлоқ тарзда: "Ҳар қачон қайсидир аёлга уйлансам талоқ" деб айтса, бас у эркак кимга никоҳланса ва неча маротаба никоҳланса ҳам талоқ воқе бўлаверади.

ثالثا دعوت لحننت هناف ام لك يف الة رم طرشلل دجو اذا ني مي لال لحننت اه يف اف
اه كن نا عقي الف قيلعتل الالط بب ني مي لال الالط بب ني مي لال لالالاب دارمل
امل ك هناف اذك تناف ك تجوزت ام لك وحن جوزتل الال ع تلخدأ اذا الال رخ جوز دع
رخأ جوز دعب ناك ناو قلطت

"Талоқни шартга таълиқ қилинганда бир маротаба шарт топилиши билан қасам ечилади. Лекин, куллама лафзида уч талоқ воқе бўлганидан кейин қасам ечилади. Қасам ечилади дегандан мурод, таълиқ ботил бўлиши билан қасам ҳам ботил бўлади деганидир. Агар уч талоқдан кейин бошқа эрга тегиб шаръий ҳалоладан кейин аввалги эрига турмушга чиқса ва аввалги шарт топилса талоқ воқе бўлмайди. Лекин, куллама сўзини уйланишга тегишли қилиб айтилса, яъни қачон уйлансам талоқсан дейилиса, шаръий ҳалоладан кейин ҳам куллама лафзи ботил бўлмайди" (Шарҳул виқоя).

فولحملل نال ك لذو ثالثا دعوت لحننت هناف ه لوق ىلع ع يفرت عقي الف ه لوق
كلم يف ه رثا ى قببى الف ثالثا لال ك لذ ى ه تنادقو ك لملل اذه قالط وه امنا ه لىلع
مل اذا م ك لال اذه نا ه ل صا ح و عقي الف ه لوق نم ء انثتسا خ لال اذا الال ه لوق و دى دج
قلاط تناف ك تحكن ام لك ه لوق ك ك لملل ببس ىلع تلخد ناف جوزتل الال ع لخدى

اهب جوزت لك دعب اهي لع قال طالا عقيف حاك ن لك دعب قال طالا عوقو تدافا

"Талоқ тушмайди дегани учтадан кейин қасам ечилади деган сўзига қўшимча бўлиб, бундай бўлиши, чунки қасам ичилган нарса ўша милкнинг талоғи эди. Учта билан у милк тугади. Бошқа эрга тегиб янги никоҳлангач, эски милкнинг асари янги милкда боқий қолмайди. Лекин қачонки сўзи талоқ тушмайди деган сўзига истисно бўлиб, унинг хулосаси шуки, талоқ тушмаслик ҳукми "ҳар қачон" сўзи "уйлансам" сўзига кирмаган вақтдадир. Агар ҳар қачон уйлансам деб, милкнинг сабабига кирса масалан, ҳар қачон сенга уйлансам сен талоқсан деса, ҳар бир никоҳдан кейин талоқ тушишини ифода қилади. Қачон бўлмасин унга никоҳланса, унга талоқ тушаверади" (Шарҳул виқоя).

"КУЛЛА МА" ЛАФЗИНИ НИКОҲГА БОҒЛАБ ТАЛОҚҚА ТАЪЛИҚ ҚИЛИШНИ ҲИЙЛАСИ

"Кулла ма" лафзини никоҳга боғлаб талоққа таълиқ қилинса, ҳар қачон никоҳ ўқитилса талоқ воқе бўлаверади. Лекин, бундан сақланиб, никоҳни асраб қолиш ва талоқдан халос бўлиш учун бегона киши никоҳланмишнинг амрисиз ёки унинг исмидан вакил бўлмай ўз-ўзидан бир аёлга никоҳлаб қўйса, қасам ичувчи шахс никоҳимга қабул қилдим демайди. Балки, бегона инсон никоҳнинг ижоб ва қабулини айтиб, аёлни қасам ичгувчига уйлаб қўяди ва у қасам ичгувчи никоҳни амалан юргизиб юборади, яъни қасам ичгувчи маҳрни аёл томонга юборса ва аёл уни қабул қилса, у иккиси ўртасида никоҳ риштаси боғланади ва талоқ воқе бўлмайди. Чунки, қасам ичгувчи ўзи томонидан никоҳни амалга оширмади. Балки бегона киши никоҳни амалга оширди ва қасам ичгувчи уни амал билан тасдиқ қилди. Бас, шарт топилмагани учун талоқ воқе бўлмайди.

رَمَلًا قاسًا نأب لع لب زاج أو يلو ض ف ه ج و ز ف ق ل ا ط ي ه ف ا ه ج و ز ت ا ة ا ز م ا ل ك : ل ا ق ا ذ ا ة ي ل ل ا ة ر ا ب ع ل ل ل ا ق ت ن ا ل ه ب ل ك و ا ذ ا ا م ف ا ل خ ب ق ل ل ط ت ا ل ؤ و ح ن و

"Агар (эр): "Уйланадиган ҳар бир аёлимга талоқ" деса, фузулий уни уйлаб қўйса ва у маҳрни бериш ва шу кабилар орқали феъл билан никоҳга ижозат берса, аёлга талоқ воқе бўлмайди. Лекин, никоҳга вакил қилиш билан талоқ воқе бўлади. Чунки, вакил қилувчининг ибораси вакилга ўтади" (Фатвои ҳиндия).

ТАЪЛИҚНИ ҚАЙТАРИБ ОЛИШНИ ИЛОЖИ ЙЎҚ

Талоқ қўйгандан кейин талоқни орқага қайтариш мумкин бўлмагани каби талоқни таълиқ қилгандан кейин ҳам уни орқага қайтариш мумкин эмас. Бунга Набий соллаллоҳу алайҳи васалламдан нақл қилинган қуйидаги ҳадис далил бўлади:

دج ن ه ل ز ه و دج ن ه دج ث ال ث : ه ل ل ا ل و س ر ل ا ق : ل ا ق ه ن ع ه ل ل ا ل ا ص ر ا ة ر ي ر ه ي ب ا ن ع

هُوَ عَجْرٌ لِّأَوْ قَالِ طَلُّ أَوْ حُجُّ الْكَلِّ أَوْ

Абу Хурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

"Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам:

"Уч нарсани жиддийси ҳам жиддий, ҳазили ҳам жиддийдир: никоҳ, талоқ ва ражъат" дедилар .

يُفِي أَدَاكَ حَسْفِي الْوَاهِلِ لَعَجْ أَمَّعَاهُ نَبِيَّ الْوَكَلِّ ذِي عَجْرِي نَحْوِ لَسْفِي وَ
رَبِّي نَلِّ رَهْوَجْ

"Талоқни таълиқ қилгандан кейин уни қайтиб ололмайди ва хотинни унга топширган нарсасидан қайтара олмайди ва таълиқни бекор қила олмайди ҳам "Жавҳаратун наййира"да шундай дейилган" (Фатвои ҳиндия).

МУЪАЛЛАҚ ТАЛОҚНИ ИНКОР ҚИЛИШИ

Эр аёлга: "Фалон ишни қилсанг талоқсан" деса ва аёл у ишни қилса, эр инкор қилиб: "Мен талоғингни бермаганман ва талоқни таълиқ ҳам қилмаганман" деса ва аёлда бирор одил гувоҳ бўлмаса, бас қасам билан эрнинг қавли эътиборга олинади. Лекин, эр ҳақиқатда шундай қилган бўлса, бир умр ҳаром ишга қўл уриб ҳаёт кечирган бўлади.

قَالَ طَلُّ أَوْ رَأَى نِيَّ لَعَجْ مَهْلُ وَوَقْلِ أَفْ طَرِّشْ لِي دُوْجُوْ يَفِي أَفَلَتْ خَانِ

"Шартни топилишида эр-хотин тортишиб қолсалар, талоқни инкор қилгани сабабли қасам билан эрнинг сўзи қабул қилинади" (Раддул мухтор).

ТАЛОҚНИ ТАЪЛИҚ ҚИЛИШДА НЕЧТА ВА ҚАНДАЙ ТАЛОҚ ВОҚЕ БЎЛАДИ

Талоқ қўйгувчи нета ва қандай талоқни муъаллақ қилса, ўша талоқ воқе бўлади. Агар сариҳ лафзлар ёрдамида талоқни муъаллақ қилиб: "Фалон ишни қилсанг талоқсан" деса, бас бу билан бир ражъий талоқ воқе бўлади. Агар сариҳ лафзлар билан икки талоқни таълиқ қилса, масалан, бир киши аёлига: "Фалон ишни қилсанг сенга икки талоқ" деса, бас бу суратда икки ражъий талоқ воқе бўлади. Агар сариҳ лафзлар ёрдамида уч талоқни таълиқ қилса, масалан, бир киши аёлига: "Фалон ишни қилсанг уч талоқсан" деса ва аёл у ишни қилса, бас унга уч талоқ воқе бўлади.

Талоқ қўйгувчи киноя лафзлар билан талоқни муъаллақ қилса, бас боин талоқ воқе бўлади. Агар эр мутлоқ лафзлар билан талоқни муъаллақ қилса, масалан, эр аёлига: "Фалон ишни қилсанг менинг никоҳимдан чиқасан" ёки "Фалоин ишни қилсанг менга ҳаромсан" ёки "Фалон киши билан гаплашсанг никоҳимиз фасх бўлади" ва шунга ўхшаш лафзлар билан талоқни таълиқ қилса, бас ният билан боин талоқ воқе бўлади.

Бир киши: "Фалончи билан гап-сўз қилсам аёлим никоҳимдан чиқади ва шаръий ҳалоласиз менга қайта олмайди" деса, бас шарт топилиши билан аёлга уч талоқ воқе бўлади ва шаръий ҳалоласиз эрга қайта олмайди.

مُتَلَخِّدٌ نِيَّ: وَتَأْرَمَالِ لَوْ قِيَّ نَأْلُ شِمَ أَقْ أَفْتِ أَ طَرِّشْ لِي بِي قَعْ عَقْوِ وَ طَرِّشْ لِي لِي إِهْ أَضْ أَدَاوْ

قَالَ طَرِئْتُ أَنْفَ رَأْدِلَا

"Агар (эр талоқни) шартга изофа қилса, шарт топилиши биланоқ бил иттифоқ талоқ воқе бўлади. Масалан, эр аёлига: "Агар ховлига кирсам талоқсан" дейиши каби" (Фатвои ҳиндия).

قَالَ طَرِئْتُ أَنْفَ رَأْدِلَا وَحَيْرُ رَضٍ نَبْرَضٍ لَعَلَّ طَلَا
يُعْجِرُ رَأْدِلَا قَالُوا طَلَا وَبُعْ قِي آدَهَ فِ كُتُّ قَلَّ طَو

"Талоқ икки хил бўлади, сариҳ ва киноя. Сариҳ деб, эрнинг талоқсан, талоқ қилингансан, сени талоқ қилдим каби сўзларидир. Бас, булар билан ражъий талоқ воқе бўлади" (Ҳидоя).

قَالَ طَرِئْتُ أَنْفَ رَأْدِلَا وَحَيْرُ رَضٍ نَبْرَضٍ لَعَلَّ طَلَا وَبُعْ قِي آدَهَ فِ كُتُّ قَلَّ طَو

"Агар (эр) "талоқ"ни қаттиқ ва зиёдалигини ифода қилувчи сўзлар билан сифатласа, боин талоқ воқе бўлади. Масалан, эр аёлига: "Боин талоқсан ёки батта талоқсан" дейиши каби" (Ҳидоя).

قَالَ طَرِئْتُ أَنْفَ رَأْدِلَا وَحَيْرُ رَضٍ نَبْرَضٍ لَعَلَّ طَلَا وَبُعْ قِي آدَهَ فِ كُتُّ قَلَّ طَو

"Агар эр у билан (талоқни) ният қилмаса ёки икки талоқни ният қилса, бир боин талоқ воқе бўлади. Уч талоқни ният қилса, юқорида ўтилгани каби уч талоқ воқе бўлади" (Ҳидоя).

ХУЛУЪНИНГ БАЁНИ

Хулуънинг таърифи

Хулуъ фатаҳа бобидан олинган бўлиб, луғатда ечмоқ, чиқармоқ деган маъноларни англатади. Масалан, араб тилида кийимни ечишга "Халаъа савбаҳу аън баданиҳи (Баданидан кийимини ечди)" дейилади. Қуръони карима Аллоҳ таоло Мусо алайҳис саломга шундай деган:

وَوَسَّيْ سَدَقُ مَلِكًا دَاوُلًا بَكْرًا لِكَيْ يَلْعَنَ عِلْخَافَ كَبْرَانَ يِّنِ

"Албатта, Мен Ўзим сенинг Роббингдирман. Кавушларингни еч. Чунки сен муқаддас Туво водийсидасан" (Бақара 12 оят).

Истилоҳда, эр-хотин келишган мол эвазига никоҳ риштасини эр томонидан тугатилишига хулуъ дейилади.

خَتَفَ لِبَابٍ هَرِيغٍ يَفِ وَ مَضَّ لِبَابٍ هَرِيغٍ وَ زَلَا. لَعَلَّ أَرْبَا يَفِ لَمْ تُعْتَسْ أَوْ هَلْ أَرْبَا لَعَلَّ هَرِيغٍ لَعَلَّ
عَلَّ لِبَابٍ هَرِيغٍ يَفِ وَ مَضَّ لِبَابٍ هَرِيغٍ وَ زَلَا. لَعَلَّ أَرْبَا يَفِ لَمْ تُعْتَسْ أَوْ هَلْ أَرْبَا لَعَلَّ
هَرِيغٍ لَعَلَّ هَرِيغٍ يَفِ وَ مَضَّ لِبَابٍ هَرِيغٍ وَ زَلَا. لَعَلَّ أَرْبَا يَفِ لَمْ تُعْتَسْ أَوْ هَلْ أَرْبَا لَعَلَّ
هَرِيغٍ لَعَلَّ هَرِيغٍ يَفِ وَ مَضَّ لِبَابٍ هَرِيغٍ وَ زَلَا. لَعَلَّ أَرْبَا يَفِ لَمْ تُعْتَسْ أَوْ هَلْ أَرْبَا لَعَلَّ

"Хулуъ луғатда кетказишдир. "Хулуъ" бўлиб, замма билан бўлса, эр-хотинлик ришталарини кетказишда истеъмол қилинади. Ундан бошқаларида, фатҳа билан "халаъ" деб ишлатилади. Шариатда "Баҳр"да

айтилганидек, никоҳ милкини кетказишга хулуъ дейилади. Никоҳ милкини хулуъ ёки унинг маъносидаги лафзлар билан кетказишга айтилади. Шунда хулуъга мубораат, байъ, широ лафзлари ҳам киради. Иттифоқчиликдан кейин келишмовчилик келиб чиқса, ҳожат вақтида маҳр бўлишга лойиқ бўлган нарсанинг эвази билан хулуъ қилишда зарар йўқдир" (Дуррул мухтор).

ХУЛУЪГА МАЪНОДОШ ЛАФЗЛАР ОРАСИДАГИ ФАРҚ

Хулуъ сўзига маънодош сўзлар тўртта бўлиб, улар хулуъ, мол эвазига талоқ қилиш, фидя, муборот кабилардир. Ҳофиз ибн Ҳажар раҳматуллоҳи алайҳ улар орасидаги фарқларни баён қилиб: "Тўлиқ маҳр эвазига никоҳ риштасини тугатиш хулуъ, маҳрнинг бир қисми эвазига никоҳни тугатиш фидя, никоҳ сабабли эр зиммасига вожиб бўлган аёл ҳақи эвазига талоқ қилиш муборот, қандайдир мол эвазига талоқ қилиш мол эвазига талоқ қилиш дейилади" деганлар.

ХУЛУЪНИНГ ҲАҚИҚАТИ

Шариати исломия эр-хотин ўртасидаги никоҳ риштасини тугатиш ҳаққини эрга бергани каби ўз эридан қаттиқ нафратланиб, у билан яшай олмайдиган ҳолатга келиб қолган ёки эр аёлнинг олдидаги ҳақларини адо қилмай танг ҳолатга ташлаб талоғини бермаган аёлга озгина мол эвазига ёки маҳр эвазига талоғини сотиб олиш ҳаққини берди. Бундай мусибатда қолган аёлларни шариати исломия боши берк кўчага ташлаб қўймади. Балки, ислом аёлни мусибатдан сақлашни ҳар чорасини кўриб, аёлга шундай имконият берди-ки, эрга маълум бир маблағ ёки ёки маҳрни қайтариб бериб, уни зулмидан ўзини халос қила олади. Фаразан, эр аёл томонидан тақдим қилинган пулга ёки маҳрга рози бўлмаса, эрнинг розилигисиз тафриқнинг баъзи суратлари юзага келади. Тафриқ ҳақида китобнинг "Бобут тафриқ" қисмида батафсил сўз боради.

ХУЛУЪ ТҮРТАЛА ДАЛИЛ БИЛАН ҲАМ СОБИТ БЎЛГАН

Аллоҳ таолонинг китоби, суннат, ижмо ва қиёсга асосан хулуъ жорий қилинган. Аллоҳ таоло Қуръони каримда талоқ билан биргаликда хулуъни баён қилиб, шундай марҳамат қилган:

أَمْ أَدْرَأْتُمْ أَنْ يُكَلِّمَ لَحْيَ الْوَيْسِ حَبِيبِ حَسْبَ حَيْرَاتٍ وَأُفْوَغَمِبْ كَأَسْمِ إِفِنَاتِ رَمَقِ الْطَلِ
دَوْدَحِ أَمْ يَفِي الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ
دَعْتِي نَمَوَاهُ دَعْتِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ
□□□□ نَوْمِ لَطَلِ أَمْ كَيْلِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ الْإِمْفَخِ

"Талоқ икки мартадир. Сўнгра яхшилиқча ушлаб қолиш ёки яхшилиқча қўйиб юбориш. Сизга уларга берган нарсангиздан бирор нарсани олиш

ҳалол бўлмади, магар икковлари Аллоҳнинг чегараларида тура олмасликдан қўрқсалар (бўлади). Бас, агар икковларининг Аллоҳнинг чегараларида тура олмаслигидан қўрқсангиз, хотин берган эвазда икковларига гуноҳ йўқдир. Ушбулар Аллоҳнинг чегараларидир. Бас, улардан тажовуз қилманг. Ва ким Аллоҳнинг чегараларида тажовуз қилса, бас, ўшалар, ана ўшалар, золимлардир" (Бақара 229 оят).

Хулуъга доир имом Бухорий ибн Аббос розияллоҳу анҳудан қуйидаги ҳадисни ривоят қилганлар:

هَلَلِ يَصِيَّبَنَّ لِلَّهِ تَتَّسِّيَقِ نَبَاتِ أَرْمَانٍ عَنْ هَلَلِ يَضْرِبُ سَابِعِ نَبَاتِ عَزْكَ أَيْ نِكَاحِ وَنَدِ الْوَقْلُخِ يَفِيهِ عَيْلَعُ بِيْعَ أَمِ هَلَلِ لَوْسَرِ أَيُّ تَلْأَقِ مِلْسِ وَهَيْلَعِ عَيْلَعِ نَيْدَرْتَأُ: مِلْسِ وَهَيْلَعِ هَلَلِ يَصِيَّبَنَّ لِلَّهِ لَوْسَرِ لَأَقِ مِالسِ إِلا يَفِي زَفْكَ لِلْأَوْرِ رَاقِي لَطَطِ أَهْوَ قَلَطِ وَهَقِي دَحْ لَلْبَقِ لَأَقِ مَعْنُ تَلْأَقِ هَقِي دَحِ يَأْسِنُ لَأَوْ

Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

"Собит ибн Қайснинг хотини Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига келиб:

"Эй Аллоҳнинг Расули, мен унга хулқда ҳам, динда ҳам бир айб қўя олмайман, лекин Исломда куфрони неъмат қилишни хушкўрмайман", деди.

Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

"Унга боғини қайтариб берасанми?" дедилар.

"Ҳа", деди аёл.

"Боғни қабул қилиб ол-да, уни бир талоқ қил", дедилар".

Бухорий ва Насай ривоят қилган.

Нақл қилинишича, Собит ибн Қайс хунук ва бўйлари паст киши эди. Уларнинг аёли эса, чиройли эди. Шу сабабли иккаларлари ўртасидаги никоҳ риштаси кўнгилдагидек эмас эди. Жамила бир куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга арз қилиб: "Собит ибн Қайснинг ахлоқи ва одоби яхши. Лекин, унга нисбатан менда муҳаббат йўқ. Шу боис у билан яшаб кетишим мушкул. Қолаверса, яхши кўрмаганлигим сабабли ёки фитрий сабабли унга бирор ножўя гап гапириб, куфронун неъмат қилиб, гуноҳкор бўлишдан қўрқаман. Шунинг учун ундан ажрашишни истайман" деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам у айтган сўзларни чуқур тафаккур қилиб, Собит ибн Қайсга: "Аёлингни бир талоқ қўйишни маслаҳат бераман" дедилар. Бундан хулуъда бир талоқ қўйиш афзал ва авло иш экани маълум бўлади. Чунки, эр ҳам, аёл ҳам яна қайтадан турмуш қурушни истаб қолсалар, тўй қилиб, ҳеч қандай ҳражсиз турмуш қура оладилар.

Собит ибн Қайс розияллоҳу анҳу Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг айтганларини қилди ва шу тариқа Исломда биринчи хулуъ

собит бўлди.

Собит ибн Қайс розияллоҳу анҳунинг бу хотинларининг исми Жамила бинти Абу Салул бўлган. Собит ибн Қайс розияллоҳу анҳу Жамила розияллоҳу анҳога бир боғни маҳр қилиб берган эди. Собит розияллоҳу анҳу ўзлари одобли, диндор бўлсалар ҳам чиройли эмас эканлар. Шунинг учун хотинлари Жамилага ёқмаганлар.

Бошқа ривоятларда зикр қилинишича, Жамила розияллоҳу анҳо Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга бир куни пардани кўтариб кўчага қарасам, у бир гуруҳ одамлар билан келаётган экан, ичларида ундан кўримсизи, ундан хунуги йўқ экан, деган.

Шунинг учун куфрони аъшир, яъни, эрга итоатсизлик бўлишидан кўрққан. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Жамиланинг ажрашиш истагини Собитга айтганларида у эй Аллоҳнинг Расули, мен унга энг яхши боғимни маҳр қилиб берган эдим, деган.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ривоятда Жамила розияллоҳу анҳога: «Унга боғини қайтариб берасанми?» дейишлари ҳам шундан.

Бошқа ривоятда бу саволга Жамила розияллоҳу анҳо:

«Ҳа, устига бошқа нарса ҳам бераман», деган.

Маҳр бўлиши жоиз нарса хулуъга берилса ҳам бўлади. Уламоларимиз хулуънинг миқдори ўша аёлга берилган маҳрдан ортиқ бўлмагани маъқул, дейишади.

Хулуъ Исломда аёл киши учун эрдан ажрашишга очиб берилган йўлдир. Эр ажрашишни хоҳласа, талоқ қилади. Хотин ажрашишни хоҳласа, қозига арз қилиб хулуъ қилади.

Хулуънинг машруълигига уммат ҳам ижмоъ қилган ва қиёс билан ҳам собит бўлган. Никоҳ милки қасос милкига қиёс қилинган. Чунки, қасос милкида мол бўлмасада, лекин, унга эваз олиш жоиздир. Шунингдек, никоҳ милки мол бўлмасада, лекин, унга эваз олиш жоиздир. Ушбу эвазга талоқни айри бошлаш хулуъ дейилади (Ҳадис ва ҳаёт).

ХУЛУЪНИНГ ШАРТ ВА РУКУНЛАРИ ҲАМДА СУРАТЛАРИ

Хулуънинг биринчи шарти эр талоқ қўйишга лаёқатли, аёл эса, талоққа маҳал бўлиши лозимдир. Иккинчиси, эр-хотиннинг розилиги, яъни эр-хотин маълум мол эвазига хулуъ қилишга рози бўлишиб, никоҳ риштасини тугатишларига хулуъ дейилади. Аёл хулуъ қилдиришга рози бўлса-ю, эр розилик бермаса ва аёл устидан босим ўтказиб, аёлнинг еб-ичишидан хабар олмаса, аёлнинг жинсий ҳаққини ҳам қондирмай беъътибор ташлаб қўйса, бас аёл қози олдига бориб, бўлиб ўтган воқеадан уни бохабар қилади ва қози эр-хотин ўртасидаги можорони тўлиқ ва пухта ўрганиб чиқиб, эр-хотинлик ришталарини фасх қилади. Лекин, буни хулуъ

дейилмайди.

Шунингдек, эр хулуъга рози бўлса-ю, аёл унга кўнмаса ва эр маҳрга таълиқ қилмай аёлни талоқ нияти ила хулуъ қилса, бас талоқ воқе бўлади. Лекин, бунга хулуъ дейилмайди. Чунки, хулуъда аёл ҳам рози бўлиши шартдир. Хулуъдан бошқа талоқ ва фасхда эваз шарт эмас.

Хулуъ қуйидаги кўринишда бўлади, яъни эр-хотиндан бири хулуъни ижобини айтади, иккинчиси уни қабул қилади. Масалан, эр аёлга: "Маҳр эвазига сени хулуъ қилдим" деса, аёл унга жавобан: "Қабул қилдим" деса, бас хулуъ рўёбга чиқади. Агар юқорида келтирилган суратнинг акси ўлароқ аёл эрга: "Маҳр эвазига мени хулуъ қилинг" деса, эр унга жавобан: "Хулуъ қилдим" деса, бас хулуъ воқе бўлади.

Эр аёлга муворот воситаси ила: "Мени зиммамдаги барча ҳақларингдан воз кечсанг, сени никоҳимдан чиқараман" деса, аёл унга жавобан: "Розиман" деса, бас хулуъ воқе бўлади. Агар эр аёлига: "Икки миллион эвазига талоғингни бераман" деса, аёл уни қабул қилса, бас хулуъ воқе бўлади.

Билинки, эр-хотин ўзаро рози-ризочилик асосида никоҳни қандайдир мол эвазига тугатишнинг исми хулуъ дейилади. Ижоб ва қабулни эваз баробарига бўлиши хулуънинг рукни ҳисобланади. Усиз аёлга эваз вожиб бўлмайди.

هُوَ وَاعْتَمُوهَ أَنْ أَلَّهَ أَنْ يَمْلَعَهُ لَمْ يَلْعَ أَوْلُوهُ بَقِيَّةَ طَرْتَشِيٍّ دِيَّائِ أَفْخَلِ قَالَ طَلَاكَ هُوَ طَرَشَوِ
لِجَعْلِهِ عَمَّ حَصِيَّ طَاقُ سِلْ أَوْ طَاقُ سِلْ هُنَّ أَلْرِي بَدَتْ وَوَقَاتِ عَوِ قَالَ طَفَّ أَلْخَبِ

"Хулуънинг шарти талоқ шартлари кабидир. Фоида: хулуънинг қабулида аёл унинг маъносини билиши шарт қилинади. Чунки, бу айри бошлашдир. Талоқ, итоқ ва мудаббар қилишликнинг хилофи ўлароқ. Чунки, булар соқит қилиш бўлиб, билмаслик билан ҳам соқит қилиш дуруст бўлаверади" (Дуррул мухтор).

أَقْلَعُمُ وَأَزَجْنُمُ قَالَ طَلَلِ أَلْحَمَةَ أَرْمَلِ أُنْوَكَ وَوَجَّوْرًا هُوَ لَهْ أُوْهُ وَقَالَ طَلَاكَ هُوَ طَرَشَوِ هُوَ وَق
هُنَّ أَلْ لُؤْبَقْلِ أَوْ بَاجِي إِيْلِ ضَوْعَبَ نَاكَ إِذَا نِيَّئِ أَدْبَلِ يَفْ أَمَكَ وَهَفْ هُنَّ كُرْ أَمْ أَوْ كَلْمَلِ يَلَعِ
لِوُوبَقْلِ أِنْ وَدَبْ ضَوْعَلِ أَلْ قَحْتَسِيَّ أَلْ وَهُوَ قُرْفَلِ أَعْقَتِ أَلْفِ ضَوْعَبِ قَالَ طَلَا يَلَعِ دُقَعِ
لَبَقْتِ مَلْ نِ أَوْ عَقِيَّ هُنَّ إِيْفَ قَالَ طَلَا يَوْنَ وَضَوْعَلِ أُرْكَدِيَّ مَلْ وَكَتَعَلِ أَلْ إِذَا أَمَّ فِ أَلْخَبِ
لِوُوبَقْلِ أَلْ رُقْتَفِيَّ أَلْفِ ضَوْعَبِ قَالَ طَهُ هُنَّ أَلْ

"Мусаннифнинг "Унинг шартлари талоқнинг шартлари кабидир" деган қавлидан мурод, эрнинг хулуъ қилишга аҳл бўлишлиги, аёлнинг ўша вақтда ёки милкка таълиқ қилинган ҳолатда талоқ қилишга маҳал бўлмоқлиги. Хулуънинг рукни "Бадоиус саноиъ"да келтирилишича, ижоб ва қабулдир эваз топилган пайтда. Чунки у эваз баробарига талоқ қилиш ақдидир. Қабулсиз ажрим ва эвазга ҳақли бўлинмайди. Талоқни ният қилиб, эвазни зикр қилмай эрнинг "Сени хулуқ қилдим" деган лафзининг хилофи ўлароқ. Чунки, бу ерда гарчи аёл қабул қилмасада талоқ воқе

бўлади. Чунки, бу сўз эвазсиз талоқ қилиш бўлиб, қабулга муҳтож бўлмайди" (Шомий).

Талоқда балоғат, ақл ва хуши ўзидалиқ шарт бўлгани каби хулуъда ҳам булар шартдир. Шунинг учун балоғатга етмаган ёки мажнун ёки беҳушлар учун хулу қилиш ихтиёри мавжуд эмас ва яна боланинг валийлари ҳам хулуъ қилиш ҳаққиға эга эмаслар. Кайф ҳолатда ёки мажбуран аёлни хулуъ қилинса, хулуъ воқе бўлади.

هِيَ عَمَّ عَمَّ لَوْ هُوَ عَمَّ لَوْ لَطَابَّ يَبَّ ص ل اُ غ لُ ح و ا ن د ن ع ز ئ ا ج ر ك م ل ا و ن ا ر ك س ل ل اُ غ لُ ح ط و س ب م ل ا ي ف ا ذ ك ه ك ل ذ ي ف ي ب ص ل ل ا ل ز ن م ب ص ر م ن م

"Бизнинг наздимизда маст ва мажбуранланган кишининг хулуъси жоиз бўлади. Сабийнинг хулуъси эса, ботилдир. Маътуҳ (ақли заъиф), касаллик туфайли хуши ўзида бўлмаган киши хулуъ борасида гўдак кабидир. "Мабсут"да шундай дейилган" (Фатвои ҳиндия).

ر ي ع ص ل ل ا ه ن ب ا ع ل خ و ل ه ن ا ل ، ي ت ن ا ل ا ب د ي ق و ن ح ب ل ا ي ف ل ا ق ا ل ص ا ر ي ع ص ل ع ا ل و ح ص ي ا ل

"Гўдакнинг хулуъси асло дуруст эмас. "Баҳр"да хулуъни аёл қилиши қайд қилинган. Чунки, унинг балоғатга етмаган ўғли хулуъ қилса дуруст бўлмайди" (Дуррул мухтор).

САБАБСИЗ ХУЛУЪ ҚИЛДИРИШ ГУНОҲДИР

Шариат талоқ ҳаққини эрга бериб: "Чорасиз ўриндагина ишлатасан" деб таъкидлаб қўйган. Шунингдек, ёмон натижаларга аниқ олиб борадиган вақтда ёки диний, ахлоқий, еб-ичиш ҳақларига путур етаётган пайтда ёки чидаб бўлмайдиган даражада зулм-ситама қилинаётган пайтда ёки эр жинсий жиҳатдан аёлни қондирмаётган бўлса ва эр-хотин юқоридагилар натижасида бирга яшашлари мушкул бўлиб қолган ўринда, бас шариат аёлга хулуъ қилдириш рухсатини берган. Шу энг охириги чора сифатида қўлланилади. Қуръони каримда келган қуйидаги оятда ҳам унга ишора бор:

ه ل ل ا د و د ح ا م ي ق ي ا ل ا م ت ف خ ن ا ف

"Аллоҳ таолонинг ҳадларини қоим қила олмасликдан қўрқсаларингиз" (Бақара 229 оят).

Юқорида келтирилган узурларсиз фақат ҳавои нафс талабида эрни хулуъ қилишга аёл мажбур қилса, шариат нигоҳида у аёл қаттиқ гуноҳкор саналади.

ة ا ز م ا م ي ا ل ا ق م ل س و ه ي ل ع ه ل ل ا ي ل ص ه ل ل ا ل و س ر ن ا ه ن ع ه ل ل ا ي ص ر ر ن ا ب و ت ن ع ن ن س ل ل ا ب ا ح ص ا ه ا و ر ه ن ج ل ا ح ئ ا ر ا ه ي ل ع م ا ر ح ف ي س ا ب ر ي ع ن م ا ق ا ل ط ا ه ج و ز ت ل ا س

Савбон розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

"Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

"Қай бир аёл узрсиз эридан талоқ қилишни сўраса, унга жаннатнинг ҳиди

ҳам ҳаромдир", дедилар".

عَنْ أَمِّ الْمُؤْمِنِينَ: لَأَقُوهَنَّ أَمْ لَسَوْهُ يَلْعَلْ لِي لَصَّ يَبْنِي لِنَعْنَعُ لَلْأَيُّضَرَّ نَابُوثَ نَعْنَعُ
عَنْ جَلِّجَةَ إِخْرَجَتْ مَلَّ سَأَبْرِيغَ نَمَّ أَوْجُوزَ نَمَّ تَعَلَّتْ خَا

Савбон розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

"Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

"Қай бир аёл узрсиз эридан хулуъ қилишни сўраса, жаннат ҳидини ҳидламайди", дедилар".

ЭРНИНГ РОЗИЛИГИСИЗ СУД ОРҚАЛИ ХУЛУЪ ҚИЛДИРИШ МУМКИНМИ?

Мутақаддим ҳанафийлар: "Хулуъ икки томон розилиги асосида амалга ошадиган муомала" деганлар. Бунга кўра аёл маҳрни рози бўлиб эрга беради ва эр унга рози бўлиб, маҳр эвазига никоҳ битмини бузади. Агар эр хулуъ қилишга рози бўлмай аёлнинг олдидаги ҳақларини адо қилмай юраверса ёки аёлга доимий зулм-ситама ўтказишда бардавом бўлса ва иш қозигача етиб келса, бас қози ёки суд бу ўринда нимани ихтиёр қиладилар. Мутақаддим олимлар: "Хулуъ ва талоқ қўйиш эрнинг ҳақи ҳисобланади. Қози ёки унинг вакили бу ҳақга эга эмаслар" деганлар. Ҳа, албатта агар эр аёлга зулм-ситама бериш билан бир қаторда талоқ ҳам, хулуъ ҳам бермаса, бас талоқ қўйишга ёки хулуъ қилишга эр мажбур қилинади.

Имом Молик ва баъзи мутааххир ҳанафий олимлари: "Агар эрнинг зулум-ситама хаддан зиёд ортиб, у билан яшаб бўлмайдиган даражага келиб қолса ва эр аёлга талоқ бермаса ёки хулуъ ҳам қилмаса, бас қози ёки ҳоким эрнинг розилигисиз аёлга талоқ ёки хулуъ беради" деганлар.

Икки гуруҳ олимларининг далиллари китобларда баён қилинган. Унинг ҳосил натижаси шу бўлади-ки, эр талоққа ёки хулуъга рози бўлмаса, қози ёки ҳоким мажбуран талоққа ёки хулуъга рози қилади. Лекин, бирор ҳадис ёки саҳобийларнинг асарларида эр талоққа рози бўлмаган ўринда қозининг ўзи аёлни талоқ қилади деган хабар мавжуд эмас.

Далиллар:

Собит ибн Қайс розияллоҳу анҳуга Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: "Уни талоқ қилгин", "Уни ажратгин", "Уни йўлини очиб қўйгин" дедилар. Эр қозини амрига бўйинсуниб аёлига талоқ бермаса ёки уни хулуъ қилмаса, қози мажбуран хулуъ ёки талоқ қилдиради. Масалан, Али розияллоҳу анҳу бир кишига: "Аёлинг рози бўлган нарсага рози бўлмагунингча қўйиб юборилмайсан" деб ҳукм қилганлар.

Фойда:

Ушбу далиллардан маълум бўладики, Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзлари Собит ибн Қайснинг аёлига талоқ қўймай, аёлнинг эрига: "Аёлингни талоқ қил" деб ҳукм қилдилар. Агар ҳоким талоқ қилиш ҳуқуқига эга бўлганда Али розияллоҳу анҳу эрни талоқ ёки хулуъ қилиш учун

тутқинликда тутиб туришлари учун бирор маъно бўлмас эди. Агар ҳокимда талоқ ёки хулуъ қилиш ихтиёри мавжуд бўлганида, Али розияллоҳу анҳу эрни мажбурлаш ўрнига ўзлари талоқ ёки хулуъ қилиб қўйган бўлар эдилар.

Фатво:

Масаланинг ҳақиқати юқорида зикр қилинди. Лекин, кейинги ҳанафий мазҳаби олимлари жуда қаттиқ зарурат туғилган ўринларда моликия мазҳабига биноан эр-хотин ўртасини ажратиш суратига ўтганлар, яъни қози ёки ҳоким эр-хотинлик ришталарини уза оладилар. Ушбу масала батафсил тарзда Таҳонавий раҳматуллоҳи алайҳнинг "ал-Ҳийлатун наажиза" асарларининг "Фасху никоҳ" бўлимида баён қилинган. Биз ҳам бироз батафсил тарзда кейинги сатрларда масалани ёритиб ўтамиз.

МАЖБУРАН ХУЛУЪ ҚИЛДИРИЛСА, ХУЛУЪ БЎЛАДИМИ?

Эр хулуъ қилишга рози бўлмаса, аёл қариндош-уруғлари ёки қози босим ўтказиш йўли билан эрни хулуъ қилдиришга ундаса ва эр аёлни хулуъ қилса, бас мажбуран талоқ қўйдириш мумкин бўлгани каби мажбуран хулуъ қилдириш жоиз бўлади ва аёлга бир боин талоқ воқе бўлади.

حَيْحَ صُوعًا لَطَّ نِإْفَ أَرْكَمٌ وَأَأْدَبَعٌ وَلَوْ

"Қул ёки мажбурланган хулуъ қилса жоиз бўлади. Чунки, унинг талоғи дуруст бўлади" (Дуррул мухтор).

АЁЛНИНГ РОЗИЛИГИСИЗ ХУЛУЪ БЎЛМАЙДИ ВА ХУЛУЪ ЛАФЗИ БИЛАН ТАЛОҚНИНГ ҲУКМИ

Хулуънинг икки қисми мавжуд: 1. Эвазсиз хулуъ; 2. Эвазга кўра хулуъ.

1. Эвазсиз хулуъдан мурод, эр бирор эвазни зикр қилмай аёлига: "Сени хулуъ қилдим" дейишидир. Агар, эр бу гапи билан талоқни ният қилса, талоқ воқе бўлади. Агар талоқни ният қилмаса, бас талоқ воқе бўлмайди. Зеро, хулуъ киноя талоқ лафзларидан ҳисобланади. Агар эр "Сени хулуъ қилдим" деган сўзи билан уч талоқни ният қилса, бас уч талоқ воқе бўлади. Ҳа, агар бир, икки ёки мутлоқ талоқни ният қилса, бир боин талоқ воқе бўлади ва эрнинг зиммасига маҳрни адо қилиши лозим бўлади;

2. Эвазга биноан хулуъ қилишдан мурод, аёл томонидан бирор нарсани эрга тақдим қилишга талоқни боғлаш хулуъ дейилади. Эр аёлга фалон нарса эвазига ёки шунчага сени хулуъ қилдим деса ва аёл уни қабул қилса, гарчи, эр хулуъ лафзидан талоқни ният қилмасада, маҳр эр зиммасидан соқит бўлиб, аёлга боин талоқ воқе бўлади. Аёл, эвазга биноан талоқ қилиш таклифига рози бўлмаса, маҳр эр зиммасидан соқит бўлмайди ва хулуъ ҳам, талоқ ҳам воқе бўлмайди.

Лекин, хулуъ лафзи мутлоқ айтилса, иккинчи маъно, яъни эвазга кўра

хулуъ қилиниш тушунилади. Шунинг учун бир киши қандайдир бир кишини вакил қилиб: "Аёлимни хулуъ қил" деса ва вакил бориб, у кишининг аёлини эвазсиз хулуъ қилса, яъни вакил бориб, аёлга талоқ қўйиб келса, бас талоқ воқе бўлмайди. Агар вакил қилгувчи вакилга: "Бир миллионга мени аёлимни хулуъ қилиб кел" деса, вакил аёлни айтилган маблағ эвазига хулуъ қилса ва аёл уни қабул қилса, бас талоқ воқе бўлади. Бундан кейин эр: "Мен у билан хулуъ ёки талоқни ният қилмаганман" деб вакил қилган ишни инкор қилса, эрнинг сўзи тасдиқ қилинмайди. Чунки, эвазни зикр қилиш шариатда хулуънинг белгиси ҳисобланади. Эвазга биноан хулуъ қилиш сариҳ талоқ ҳисобланиб, ниятга ҳожат қолмайди.

Ҳа, агар бир киши аёлига: "Сени хулуъ қилдим" деб, эвазни зикр қилмаса ва бу билан талоқни ният қилмаганман деб туриб олса ва ҳолат ҳам эрнинг сўзига далолат қилса, эрнинг сўзи тасдиқ қилинади ва талоқ воқе бўлмайди.

أَمْ أَضَوَعِ رِيغِبُ غُلْحٌ وَضَوَعِ غُلْحٌ : نَاعُونَ غُلْحٌ لَانَّ أَهِي فَمَالِكُلَاةٍ مُجْفُ غُلْحٌ لَامَأ
وَبِ يَوْنُ نِإْفِ ضَوَعِ لَارُكُدَيْ مَلَوِ كَتَعَلَاخ : وَتَأْزَمَالِ لَاقُ نَأُ وُحَنَفِ ضَوَعِ رِيغِبُ وَهُ يَدَلَا
نَاكَ أَتَالَتِ يَوْنُ وَلَو ، اَنَدْنَعِ قَالَطَلَا تَايَا نَكُنْمُ هُنَّ أَلْفِ الْإِوِاقِ الْطَنَاكَ قَالَطَلَا
ةَلَزَنَمَبَرَفُزَلِ أَلْخِةَ أَتَالَتِ لَانَبَا حَصَأُ دُنْعُ دِحَاوَيَهَفِ نِيَتِنَثَا يَوْنُ نِإْوَ . أَتَالَتِ
ضَوَعِ لَابِ اَنُورُقَمِ نُوَكَيْ نَأُ وَهُوَ يِنَاثَلَا أَمْ أَوْ رَمِ اَمِ يَلَعِ كَلَدِ وَحَنُ نِإْبِ تَنَأُ : هَلْ وَوَق
هُنَّ أَلِ اَمَهَيْ لَعِ عَقِي غُلْحٌ لَامَسَاو . أَضَوَعِ رَكَدَوِ اَذَكِ يَلَعِ كَتَعَلَاخ : لَاقُ نَأُ اَنَرَكَذِ اَمَلِ
ةَقِي قَحُ نُوَكَيْ فِ غُرْشَلَاوِةَ لَلِ فُرْعِ يَفِ يِنَاثَلَا لِعُ وُنَلَا يَلِ اُفِرْصَنِي قَالَطَلَا لَدُنْعِ
حُلْصِي مَلِ ضَوَعِ رِيغِبِ اَهَا لَحَفِ يَتَأْزَمِ اَغْلَحِ اِيْبِنَجَالِ لَاقُ وَلِ يَّتَحِةَ غُرْشَوِةَ فِ فُرْعِ
قُدْصِي اَلِ قَالَطَلَا وَبِ وُنَأَمْ لِحُ وُزَلَا لَاقُ مُثْ تَلَبَقِ فِمَهْرَدِ فَلَأِ يَلَعِ اَهَا لَحَفِ وَلِ اَذَكُ وِ
نَعِ لَوُدُغَلَا يَفِ قُدْصِي اَلْفِ اَرَهَاظِ قَالَطَلَا اَهَا لَحَفِ لِيَدِ ضَوَعِ لَارُكُدَيْ نَأُ : اَضَا قَالَا يَفِ
قَالَطَلَا وَبِ تَدْرَأَمْ : لَاقُ مُثْ ضَوَعِ لَارُكُدَيْ مَلَوِ كَتَعَلَاخ : اَهَلِ لَاقُ اِذَا اَمَفِ اَلْخَبِرَهَاظَلَا
قَالَطَلَا رَكَذُ وَاِبْضَغُ نَمَقَالَطَلَا اَهَا لَحَفِ لَدَتِ لَحِ اَهَلِ اَدَاكَ اَنُ هُنَّ كَيْ مَلِ اِذَا قُدْصِي هُنَّ
تَايَا نَكُلَا يَفِ اَنَرَكَذِ اَمِ يَلَعِ

"Хулуъ у тўғрисида хулоса қилиб айтадиган бўлсак, хулуъ икки қисмга бўлинади, эваз баробарига хулуъ қилиш ва эвазсиз хулуъ қилиш. Эрнинг аёлига талоқни ният қилиб, эвазни зикр қилмай сени хулуъ қилдим дейиши, эвазсиз хулуъ саналади ва бу хулуъ эмас талоқ бўлади. Агар эр талоқни ният қилмаса, у билан талоқ тушмайди. Чунки, сени хулуъ қилдим, деган лафз бизнинг наздимизда талоқнинг киноий лафзларидандир. Эр бу сўзни айтиб уч талоқни ният қилса, уч талоқ воқе бўлади. Агар икки талоқни ният қилса, бир талоқ воқе бўлади. Бу бизнинг учала асҳобларимиз наздида. Бу гап имом Зуфар раҳматуллоҳи алайҳга хилофдир. Эрнинг сени хулуъ қилдим деган сўзи, сен боинсан, деган сўзи манзилидандир. Хулуънинг иккинчи қисми эса, эваз билан зикр қилинган бўлиб, эрнинг эвазни зикр қилиб, сени шунчага хулуъ қилдим деган сўзи

эканлигини тасдиқ қилган. "Мултақо" соҳиби томонидан ортиқчасини олишида зарар йўқ деган сўзи, макруҳи танзиҳий эканлигини ирода қилишдир" (Дуррул мухтор).

ХУЛУЪ САБАБЛИ МАҲР, НАФАҚА СОҚИТ БЎЛИБ, АЁЛ ЗИММАСИГА ХУЛУЪ МАБЛАҒИ ЛОЗИМ БЎЛАДИ

Хулуъ қилишнинг бир неча суратлари мавжуд бўлиб, биринчиси, хулуъ қилинаётган пайтда бирор маълум маблағ белгиланмай эр аёлини мутлоқ маблағ бериш эвазига хулуъ қилади. Бас, бу билан хулуъ дуруст бўлиб, эр-хотин зиммасидаги барча молиявий ҳақлар ўз-ўзидан соқит бўлади. Масалан, аёл эридан маҳрини ва бошқа совғаларни олгандан кейин эри уни мутлоқ хулуъ қилса, бас барча берилган совғалар ўз-ўзидан соқит бўлади, яъни аёл эрга берилган совғаларни, маҳрни қайтармайди ва эр ҳам уларни аёлдан талаб қила олмайди. Унинг акси ўлароқ, аёл эрига совға бериб, ҳали маҳрини олмаган бўлса ва эр уни мутлоқ хулуъ қилса, бас эр-хотин ўртасидаги молиявий ҳақлар ўз-ўзидан соқит бўлиб, аёл эридан на маҳрини, на берган совғаларини ва қолиб кетган нафақаларини талаб қила олади. Лекин, аёл ҳаққи бўлган идда нафақасини эридан олиши мумкин. Ҳа, идда пайтида бериладиган нафақаларни эр-хотин ўзаро келишиб, соқит қилсалар, бас соқит бўлади. Чунки, идда нафақаси аёлнинг ҳаққи бўлиб, у ўзи соқит қила олади. Лекин, идда пайтда эр аёлни турар жой билан таъминлаши шариат ҳаққи бўлиб, эр-хотин ўзаро келишиб соқит қилсалар ҳам соқит бўлмайди. Агар аёл эрининг уйини тарк қилиб бошқа жойда идда ўтказса, гуноҳкор бўлади.

Иккинчи хулуъ шуки, муайян маблағни тайин қилиб, маҳрни қайтариб беришни зикр қилмай хулуъ қилиш бўлиб, бас бу билан хулуъ дуруст бўлади ва маҳр ўз-ўзидан соқит бўлади ҳамда ваъдага мувофиқ белгиланган маблағни аёл эрига бериши лозим бўлади. Агар эр аёлга маҳрни аввал берган бўлса, берган маҳридан ортиғини олиши макруҳи таҳримий ҳисобланади. Ҳа, агар маҳр соқит бўлган бўлса, бас аёл уни эрдан талаб қила олмайди ва ваъда қилинган маблағни эрга бериши лозим бўлади. Агар хулуъ пайтида эр аёлга: "Маҳрни кечиш эвазига талоғингни бердим" деса ва аёл унга рози бўлса, бас аёл хулуъдан кейин маҳрни эрдан талаб қила олмайди.

Хулуъдан кейин никоҳ воситаси ила барпо қилинган ҳақлар соқит бўлади. Масалан, маҳр, нафақа ва бошқалар. Никоҳга тегишли бўлмаган ҳақлар соқит бўлмайди. Масалан, эр аёлдан насиёга бирор нарса харид қилган бўлса, унинг қиймати эр зиммасида хулуъдан кейин ҳам боқий қолади ёки аёл эрдан бирор нарса харид қилган бўлса, бас хулуъдан кейин ҳам уларни адо қилиш лозим бўлади.

حاکنلاب قلعتي امم ةخالال ىلع امهنم دحاو لكل قح لك ةأرابملاو علخال طقسويو
قلعتي ام طقسويو جوزلا نم تترتشا ام نمثك حاکنلاب قلعتي ال ام طقسوي ال
اذك ركذلاب ال طقسوت ال ةدعلا ةقفن اما ةيضاملا ةقفنلاو رهملاک حاکنلاب
هرکذ ريغ نم طقسوي رهملاو ةريخذلا ي.

"Хулуъ қилиш, воз кечиш эр-хотиндан никоҳга тегишли бўлган бирининг
иккинчиси устидаги ҳаққини бекор қилади. Никоҳга тегишли бўлмаган
ҳақларни бекор қилмайди. Хотин эрдан нарса сотиб олганида, эрга бериши
керак бўлган нархи каби. Маҳр, ўтган нафақа каби никоҳга тегишли бўлган
ҳақлар соқит бўлади. Идданинг нафақаси эса, келиш олмасалар соқит
бўлмайди. Маҳр эса, келишиб олинмасада, соқит бўлади" (Шарҳул виқоя).

ي ف اهانكس ناف عرشلا قح اهنال اضيا ركذلاب طقسوت ال ةدعلا ىنكس اماو
رحبلا ي ف اذك ةيضعم قالطلال تي ب ريغ.

"Идда вақтидаги аёлнинг турар жойи соқит бўлишини зикр қилсада, соқит
бўлмайди. Чунки, у шарият ҳаққидир. Аёлнинг талоқ қўйилган хонадондан
бошқа жойда идда ўтириши маъсиятдир. "Баҳр"да шундай дейилган"
(Умдатур риоя).

Шунингдек, эр бирор нарса харид қилиб, аёл исмига расмийлаштирган
бўлса, аёл уларни эрга қайтариши лозим бўлади.

МАҲРИ БЕЛГИЛАНМАГАН АЁЛНИ ЯҚИНЛИКДАН ОЛДИН ХУЛУЪ ҚИЛИНИШИ

Никоҳ вақтида аёлга маҳр тайин қилинмай эр билан қўшилишдан олдин
хулуъ қилинса, бас бундай аёлга аслида шаръан мутъа (бир сидра кийим)
бериш лозимдир. Лекин, хулуъ сабабли мутъа соқит бўлади.

ي ف اذك ركذلاب ةغتملا طقسوت ازمه اهل ممسوي م ناك ول و ل و خ دل ال ب ق اةع ل ا خ
ي ر ذ رك ل ل ز ي ج و ل ا

"Эр хотинига қанча маҳр беришини айтмаган бўлса ва унга яқинлик
қилишдан илгари уни хулуъ қилса, бир сидра кийим, яъни мутъа бериши
соқит бўлади. Агар мутъа борасида хулуъ вақтида ҳеч нарса зикр
қилинмаса. (Важиз)да шундай дейилган" (Фатвои ҳиндия).

ЭР БАДНОМ БЎЛИШДАН ҚЎРҚИБ АЁЛНИ ХУЛУЪ ҚИЛДИРИШГА МАЖБУР ҚИЛИШИ

Эр аёл билан яшашни хоҳламай, унга талоқ беришни истаса-ю, лекин ёмон
отлиқ бўлишдан қўрқиб, талоқ бериш ўрнига аёл устидан босим ўтказиб,
хулуъ қилдирса, бас бундай мажбуран қилинган хулуъ билан маҳр эр
зиммасидан соқит бўлмайди. Чунки, хулуъ сабабли эр-хотинлик ҳуқуқлари
соқит бўлиб, аёл зиммасига мол лозим бўлиши учун аёлнинг розилиги ва
хоҳиши шартдир. Бу ерда эса, у нарса топилмайпти. Бас, бу талоқ
ҳисобланади ва аёлга мол лозим бўлмайди. Ҳа, агар эр ҳали маҳрни
бермаган бўлса, бас маҳрни бериши лозим бўлади.

هُوَ طَوْقٌ سَوَّلَ مَوْلَاهُ لَمْ يُؤْزِلْ طَرَشَ اضْرَبْ نَالَ لِمَا لَبُّ قُلْ طَتِ هَيْلَ عَجُوزًا أَاهَ زَكَ أ

"Эр аёлини хулуъга мажбур қилса, хотин ҳеч қандай мол эвазисиз талоқ бўлади. Чунки, молни лозим бўлиши ва соқит бўлиши учун розилик шартдир" (Дуррул мухтор).

МОЛНИНГ ЭВАЗИГА ТАЛОҚ ҚИЛИШ БИЛАН МАҲР ВА БОШҚА НАРСАЛАР СОҚИТ БЎЛМАЙДИ

Эр-хотиндан бирортаси хулуъни хоҳламса ёки унга далолат қиладиган лафзларни ишлатмаса, балки эр мол эвазига талоқ беришни ваъда қилса ва маълум миқдорни тайин қилиб, аёлга талоқ берса, бас бу билан хулуъ бўлмайди. Балки, мол эвазига талоқ қилиш ҳисобланади. Билингики, бу билан бир боин талоқ воқе бўлади ва аёл маҳр, нафақа ва эрига берган нарсаларни талаб қила олади. Лекин, белгиланган маблағни аёл эрга бериши лозим бўлиб қолади.

ن. ئابُّ قَالِ طَلِّمَ لَمَ تَلَّ عَ حَيِّ رَّصَلِ قَالِ طَلِّمَ بَو

"Мол эвазига сариҳ лафзлар билан талоқ қилиш боин талоқдир" (Дуррул мухтор).

ق. وَوَقَّحْ لَلِ طَقْسُ مَوْلَاهُ لَعْلُخْ لَانَعُ جَرَّاحِ لَمَ تَلَّ عَ قَالِ طَلِّمَ ن

"Мол эвазига талоқ қилиш ҳақларни соқит қилувчи хулуъдан ташқари нарсадир" (Раддул мухтор).

ХУЛУЪДА ҚАЙСИ НАРСАЛАР БАДАЛ БЎЛА ОЛАДИ

Маҳрга қайси нарса берилса, хулуъда ҳам ўша нарсани бериш мумкин бўлади. Қайси нарсаларни маҳр сифатида бериш мумкин бўлмаса, уларни хулуъ сифатида ҳам берилмайди. Масалан, хамр, ўлимтик, қон каби нарсалар эвазига хулуъ қилинса, хулуъ дуруст бўлади. Лекин, аёлга улардан бирортасини эрга бериши ва олган маҳрини орқага қайтариши лозим бўлмайди.

تَعَقَّوْ اِدَاوِةَ اِدِهْ لَ اِي فَاذَكَ عِلْخْ لَ اِي فَا لَدَبَ نَوُكَيِّ نَا زَا جَ اَرْهَمَ نَوُكَيِّ نَا زَا جَ اَم
هُ قَرُفْ لَ اُتُّبَّتْ اَهْ نَمَ كَلْ ذُجُّوْزَلِ لَبِّ قَوِّ مَدَّ وَاِةَ تَيِّمَ وَاِرِي زَنَخْ وَاِرْمَخْ تَلَّ عَ عَ لَ اُخْ مَوْلَاهُ
يِّ سُدُّقْ لَ اِي وَاخْ لَ اِي فَاذَكَ ائِي شَ اَهْرَهْمَ نَمَ دُرَّتْ اَلْوَلُّ عُجْ نَمَ اَرْمَوْلَ اِي لَعَّ عَيِّ شَ اَلْو

"Маҳр бўлиши жоиз бўлган нарсалар хулуънинг эвази бўлиши жоиздир. "Ҳидоя"да шундай дейилган. Агар хамр, тўнғиз, ўлимтик, қон каби мол бўлмаган нарсалар эвазига хулуъ қилинса ва эр бунга рози бўлса, ажрашиш собит бўлиб, хотин зиммасига бирор нарса бериш вожиб бўлмайди. Шунингдек, маҳридан бирор нарсани эрига қайтармайди. "Ҳовил қудсий"да шундай дейилган" (Фатвои ҳиндия).

БАЛОҒАТГА ЕТМАГАН БОЛА ВАЛИЙСИ ОРҚАЛИ ХУЛУЪ ҚИЛДИРА ОЛАДИ

Балоғатга етмаган қиз бевосита хулуъ қила олмайди. Ҳа, у томонидан

валийси хулуъ қилса, хулуъ дуруст бўлади. Лекин, балоғатга етмаган қиз ва унинг валийсига хулуънинг эвази лозим бўлмайди.

يَا وَيَا وَيَا تَلَبَّقْ وَلَا أَمَّا كُحَّصَّ الْأَيْفُ تَقْلَطُ أَوْ رَمَّ وَأَوَّلَامُ بُتَرِي عَصُ بَالِ الْعَلَخِ
عُزَّبَتْ نَالُ الْأَمَلِ مَزَلِي مَلَوْ عَزِي مُمُ

"Ота балоғатга етмаган қизини қизининг моли ёки маҳри эвазига хулуъ қилса, саҳиҳ қавлга биноан аёл талоқ бўлади. Аёл мумаййиза, яъни яхши ёмонни ажратадиган ёшда хулуъни қабул қилгани каби. Лекин, қизнинг ҳам, отанинг ҳам зиммасига мол бериш вожиб бўлмайди. Чунки, бу холис яхшилидир" (Дуррул мухтор).

БАЛОҒАТГА ЕТГАН ҚИЗНИНГ ВАЛИЙСИНИ ХУЛУЪ ҚИЛИШИ

Балоғатга етган қиз ижозати билан валий хулуъ қилса, бас бу жоиз. Агар қизнинг ижозатисиз валий хулуъ қилса, кечилган маҳр ёки хулуъни валий тўлайдими ёки бошқасими? Бас уни икки сурати мавжуд:

Биринчиси, агар валий уларни зиммасига олса, қиз рухсатига биноан, яъни кейинчалик қиз бунга розилик билдирса, валий томонидан қилинган хулуъ ўтади ва маҳр кечиб юборилган бўлади ҳамда хулуъ дуруст бўлади. Агар қиз хулуъга рухсат бермаса, маҳрини эридан талб қила олади. Эр эса, валийдан маҳрни талаб қилади;

Иккинчиси, валий хулуъни ёки маҳрни кечиб юборишни ўз зиммасига олмаса, бас бу қилинган хулуъ қизнинг рухсатига тўхтаб туради. Агар қиз рухсат берса, бас хулуъ дуруст бўлади ва эр зиммасидан маҳр соқит бўлади. Агар қиз хулуъга рухсат бермаса, бас хулуъ дуруст бўлмайди.

هُنَّ أَلَى وَأَلَابُ الْأَمَلِ أَوْ مَزَلِي أَلَى هُنَّ إِفْ أَوْ نَدَا أَلَى أَوْ بَأْ أَوْ عَلَخِ إِذْ إِخْلَ إِتَرِي بَكُ الْإِدْكَ وَ
مُتَّعُ الْإِعْقُ وَيَبْنُجُ الْوَأُ بَأْ أَوْ نَدَا أَلَى هُنَّ إِفْ أَوْ نَدَا أَلَى أَوْ بَأْ أَوْ عَلَخِ إِذْ إِخْلَ إِتَرِي بَكُ الْإِدْكَ وَ
إِلَى عُنْجُ وَرَلْ أَوْ جُورِلْ إِتَرِي هَبْ عُنْجُ رَتْ أَلَى أَوْ رَمَّ أَلَى نَمُجُ وَرَلْ إِتَرِي وَ أَلَى عَدَفَنْ تَزَاجُ أَنْ
نَعُجُ وَرَلْ إِتَرِي وَ تَزَاجُ إِتَرِي عُنْجُ الْإِفَّ قَوَتْ نَمُضِي مَلْ أَنْ إِيْءَ لَأَخْ مَلْ
نَجِي مَلْ أَلَى أَوْ رَمَّ أَلَى

"Шунингдек, балоғатга етган қизнинг отаси, қизининг изнисиз хулуъ қилса, қизнинг зиммасига мол бериш вожиб бўлмайди. Чунки, ота балоғатга етган қиз ҳақида бегона киши кабидир. "Фусулайн"да ота ёки бегона хулуънинг эвазини тўлашга зомин бўлсалар, хулуъ воқе бўлади. Агар бунга ижозат берса, аёл хулу қилинган бўлади ва маҳр эрнинг зиммасидан соқит бўлади. Агар хулуъга аёл рози бўлмаса, эридан маҳрни талаб қилади. Эр эса. Хулуъ қилдиргувчилардан маҳрни тўлатиб олади. Агар хулуъ қилдиргувчилар хулуъ эвазини беришга зомин бўлмасалар, хулуънинг аоқе бўлиш ёки бўлмаслиги аёлнинг ижозатига тўхтаб туради. Агар аёл хулуъга ижозат берса, хулуъ жоиз бўлади ва эр маҳр беришдан қутилади. Агар ижозат бермаса, хулуъ жоиз бўлмаса" (Раддул мухтор).

ҲАЗИЛ-МАЗАҚ ЁКИ ФАҚАТ ЁЗМА ХУЛУЪ ҚИЛИШ

Аёл қасдсиз, ҳазиллашиб эрига: "Маҳримни кечаман ёки шунча эвазига мени хулуъ қилинг" деса, эр унга жавобан: "Қабул қилдим" деса, бас хулуъ бўлади. Чунки, хулуъ талоқ бобида сариҳ бўлиб, унда ният шарт эмас.

Шунингдек, эр-хотин ўзаро келишганларидан сўнг эр аёлига: "Маҳримдан воз кечсанг талоғингни бераман" деса, унга жавобан аёл қоғозга ёзиб: "Маҳримдан воз кечдим" деса, эр ҳам унга ёзма равишда: "Хулуъ қилдим" деб жавоб берса, гарчи иккаласи тил билан хулуъни баён қилмасалар ҳам ёки хулуъга иқрор бўлмасалар ҳам ёки қағозни йиртиб юборсалар ҳам, бас хулуъ воқе бўлади ва аёлга бир боин талоқ тушади.

دَجُّنُهُ لِرَّوِّ دَجُّنُهُ ثَلَاثٌ : هَلْ لَّوْ سَرَّ لَاقٍ : لَاقٍ هُنَّ عُلَّ لَ لَّ يَضَرَّ رَّ رَّ يَبَّ أُنَّ ع
ة عَّ جَّ رَّ لَّ او قَّ لَّ طَّ لَّ او حَّ كَّ نَّ لَّ

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

"Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар:

"Уч нарсанинг жиддийси ҳам жиддий, ҳазли ҳам жиддийдир: никоҳ, талоқ ва ражъат" .

أول وبقى لَعَّ عَّ فَّ قَّ وَتُمُّ لَّ ... حَّ كَّ نَّ لَّ لَّ كُّ مَّ ةَ لَّ زَّ اُ عَّ لَّ حَّ لَّ

"Хулуъ никоҳ милкини кетказишликни аёл қабул қилган нарсага тўхтаб турувчи нарсадир" (Дуррул мухтор).

ХУЛУЪДАН БОШҚА БЎШСАН, ХОЛИСАН КАБИ ЛАФЗЛАР БИЛАН ХУЛУЪ ҚИЛИШ

Бир киши аёлига: "Маҳр эвазига холий кўяман" деса, бу хулуънинг мубороти манзилида бўлади. Агар эр у сўзи билан талоқ ёки хулуъни ният қилган бўлса, бас бир боин талоқ воқе бўлади. Ният қилмаса, талоқ воқе бўлмайди.

Хулуъ лафзи билан бошқа хулуъ лафзлари орасида фарқ бўлиб, хулуъ уруфда талоқ каби сариҳ лафз ҳисобланади. Шунинг учун ниятсиз хулуъ қилиш ва аёл томонидан уни қабул қилиб олиш билан боин талоқ воқе бўлади. Лекин, хулуънинг бошқа лафзлари киноя ҳисобланади. Шунинг учун улар билан талоқ ният қилинса талоқ бўлади. Агар ният қилинмаса, талоқ воқе бўлмайди. Ҳа, агар хулуъ каби муборот ва холийсан каби лафзлар уруфда талоққа ишлатилса ва бу оммаллашиб кетса, улар сариҳ лафзга айланади ва ниятсиз ҳам у лафзлар билан хулуъ воқе бўлаверади.

عُ لَّ حَّ لَّ اُ طَّ فَّ لَّ يَ فٍ يَأْ أُنَّ هَ ةَ ةَ يَّ نَّ لَّ اُ طَّ رَّ تَّ شُ تَّ اُ لَّ اُ لَّ اُ قَّ حَّ يَ اُ شَّ مَّ لَّ اُ نَّ اُ لَّ اُ

"Лекин машоихларимиз, бу ерда ният шарт эмас деганлар, яъни хулуъ лафзини атиб хулуъ қилганда ният талоқ тушиши учун ният шарт эмас деганлар" (Дуррул мухтор).

أول أم عتسا بَ لَ عَّ يَأْ : كَلَّ دَّ كَ اُ ضَّ يَأْ ةَ أَرَّ اُ بَّ مَّ لَّ اُ تَّ نَّ اُ كَ وَّ لَ فٍ : ةَ يَ زَّ اُ زَّ بَّ لَّ لَّ اُ نَّ عَ رَّ حَّ بَّ لَّ اُ يَ فَّ و
ةَ يَّ نَّ لَّ اُ يَ قُ بَّ تَ اُ لَّ اُ وَّ تَ اُ يَ اُ نَّ كُ لَّ aُ نَّ مَّ تَّ Nَ اُ Kَ وَّ اُ وَّ ةَ يَّ Nَ Lَّ aُ يَ لَّ اُ حَّ Tَّ حَّ Tَّ مَّ Lَّ Qَ aُ Lَّ طَّ Lَّ aُ يَ F

عَرَّابُ مَلَانَا عَلَى رَأْسِ هِي وَهِيَ الْوَالِدَاتُ لِرَأْسِ يَفْوَاهِي وَطُورُ شَمِّ
صَاحِبِ نَيْبِ رَهْتَشُمُّ هِنِ الْوَالِدَاتُ خَبَّ، أَفْرَعُ قَالِ طَلَا فِي أَهْلِ أُمَّعْتَسَا بِلْغِي مَل
مَهْفَافِ مِ الْوَالِدَاتُ

"Баҳр"да "Баззозия"дан зикр қилиниб, бир-бирларидан воз кечиш лафзлари талоқда истеъмом қилиш ғолиб бўлса, тало тушиши учун ниятга ҳожат бўлмайди. гарчи у киноий сўзлардан бўлсада. агар талоқда истеъмоли ғолиб бўлмаса, воз кечиш лафзларида ният шарт эканлиги боқий қолади. Бошқа киноий сўзларда ҳам шунингдекдир. Бу гапда "воз кечиш" урфда талоққа истеъмом қилиниши ғолиб эмаслигига ишора бордир. "Хулуъ"лафзининг хилофи ўлароқ. Чунки, у хос ва омма ичида талоқда ишлатилиши машҳурдир" (Раддул мухтор).

ТАЛОҚДАН КЕЙИН ХУЛУЪ

Ражъий талоқ иддасида аёл хулуъ қилишни хоҳласа, хулуъ қилдира олади. Лекин, боин талоқ иддасида хулуъ дуруст бўлмайди. Чунки, хулуъ билан ҳам боин талоқ воқе бўлади. Бу масала юқорида ўтди-ки, ражъий талоқдан кейин боин талоқ воқе бўлади. Лекин, боин талоқдан кейин боин талоқ воқе бўлмайди.

نَوَّابُ الْوَالِدَاتُ قَوْلِي أَلْ خَالِدِ الْوَالِدَاتُ طَرَشِبَ نَوَّابُ الْوَالِدَاتُ قَوْلِي وَحَيْرُ الْوَالِدَاتُ قَوْلِي حَيْرُ الْوَالِدَاتُ

"Сарих сарихга ва хотин иддадалигида боинга илашади. Лекин, киноий боин мутлоқ боинга илашмайди" (Дуррул мухтор).

ХУЛУЪНИ ШАРТГА БОҒЛАШ

Шартга таълиқ қилинган талоқ шарт топилиши билан воқе бўлгани каби шартга таълиқ қилинган хулуъ ҳам шарт топилиши билан воқе бўлади. Масалан, бир киши аёлига: "Агар уйга кирсанг бир миллион эвазига хулуъ қилдим" деса ва аёл уйга кирса талоқ воқе бўлиб, бир миллион сўм эрга бериши лозим бўлади. Лекин, аёл уйга киришдан олдин: "Бунга розиман" дейиши шартдир.

عَلَى كُنْتُ عَ لَخْ دَقَفَ رَادِلَا تَلَحَّ دَادَا وَتَأْرَمَالِ لَاقُ لُجْرَةَ نِيْنِ الْوَالِدَاتُ نَعَّ نِيْنِ الْوَالِدَاتُ تَلَحَّ دَقَفَ لَأ
لِ الْوَالِدَاتُ دُنْ عَ تَلَبَقَ آدَا وَبُ دِيْرِي فَلَابُ قَالِ طَلَا عَقِي رَادِلَا تَلَحَّ دَقَفَ لَأ

"Татархония"да "Хония" дан нақл қилиб шуни келтирадики, бир киши аёлига: "Ховлига кирсанг минг дирҳам эвазига сени хулуъ қилдим" деса ва аёл кираётган пайтда хулуъни қабул қилса, минг дирҳам эвазига талоқ тушади" (Раддул мухтор).

ЭВАЗНИ АДО ҚИЛИШ ШАРТИГА ХУЛУЪНИ БОҒЛАШ

Шартсиз маҳр ёки нақд пул эвазига хулуъ қилинса, бас хулуъ воқе бўлади ва аёл зиммасига нақд пулни бериш лозим бўлиб қолади. Лекин, нақд пул

тўлаш шартига кўра хулуъ қилса, шарт адо бўлгандан кейин хулуъ воқе бўлади. Агар аёл шартни адо қилмаса, хулуъ воқе бўлмайди.

ХУЛУЪДАН КЕЙИН РАЖЪАТ ҚИЛИШ

Эр хулуъ воситаси ила ёки талоқ лафзи билан аёлини хулуъ қилса, эр аёлини иккинчи бор никоҳга олса бўлади. Агар уч талоқ билан хулуъ қилса, шаръий ҳалоласиз иккинчи бор никоҳ дуруст бўлмайди.

ХУЛУЪДАН КЕЙИН ИДДА ЗАРУРДИР

Хулуъ талоқ бўлиб, ундан кейин идда ўтириш зарурдир. Шунинг учун хулуъдан кейин аёл иддасиз бошқа жойга тегиб кета олмайди.

حَالُ الْكُنَّ لِلْأَوْزَانِ عَرْمَةٌ لِمَوْلَايُ صُبْرَتَايَ مَدْعُورَا

"Идда – кутишдир. У никоҳ узилган вақтда аёлга лозим бўлади" (Дуррул мухтор).